

EESTI TURU JA KAUBANDUSE ARENGUST ÜLEVENE- MAALISE TURU KOOSSEISUS AASTATEL 1900—1913

A. Kõörna

Poliitilise ökonomia kateeder

Eesti NSV rahvamajanduse ajaloo üheks kõige vähem uuritud alaks on Eesti turu ja kaubanduse arenemine perioodil, mil Eesti kuulus tsaari-Venemaa imperialismi süsteemi (aastad 1900—1917). Eesti kodanlik majandusajalugu on neid küsimusi käsitletud väga üldiselt ja sedagi ainult selle perioodi väliskaubanduse osas, sisekaubandust ei ole kodanlikud majandusajaloolased üldse uurinud. Nõukogude Eesti majandusajaloolased aga ei ole veel jõudnud olemasolevat faktilist allikmaterjali objektiivselt marksistlikult läbi uurida ja sellele hinnangut anda.*

Uurimistööd kaubanduse osas raskendab selle perioodi kaubandusstatistika puudumine. Väliskaubanduse kohta on suhteliselt täielikum statistiline materjal olemas kui sisekaubanduse kohta. Tsaari-Venemaa kaubandusstatistika oli äärmiselt lünklik ja puudulik, võib isegi öelda, et see peaaegu puudus. Sellepärast ei ole võimalik esitada täpseid andmeid näiteks kaubakäibe kohta tähendatud perioodil. Kui 1900. a. kohta Venemaa Kaubandus-Tööstusministeeriumi statistikaosakond koostas Venemaa Euroopa-osa kaubandus- ja tööstusettevõtete ning sise- ja väliskaubanduse käibe ulatuslikuma ülevaate, mis töö põhjalikkuselt on võrreldav loendusmaterjaliga, siis antud perioodi teiste aastate kohta nii põhjalikud andmed puuduvad, eriti kaubakäibe osas. Sellepärast tuli kaubandusettevõtete arvust ja paiknemisest ülevaate saamiseks kasutada mitmesuguseid materjale, alates Richteri aadressiraamatust arhiivmaterjalideni. Enam-vähem usutava faktilise ülevaate kaubandusettevõtete arvust, kaubakäibest ja kasumist, samuti kaubandusvõrgu paiknemisest võib saada maksuvalitsuste ja maksuinspektorite arhiivmaterjalidest, kuigi ka need on üksikute aastate kohta lünklikud.

Käesolevas töös püütakse uurida mõningaid olulisi Eesti turu,

* Nõukogude Eesti majandusajaloolastest ainult F. Sauks oma töös «Торговая сеть Эстонской ССР, ее построение и размещение», Москва, 1950) esitab mõningaid arvulisi andmeid kaubandusettevõtetest perioodil 1900—1913.

sise- ja väliskaubanduse küsimusi tähendatud perioodil, selleks et saada õige ülevaade selleaegse Eesti majanduse osatähtsusest tsaari-Venemaa rahvamajandussüsteemis ja viimase kaubanduslikes suhetes välismaaga, samuti rahvamajandusharude arengust, nende omavahelistest seostest, tootmise ja tarbimise suhteist.

Töö ei pretendeeri mingil määral Eesti turu ja kaubanduse arenemise probleemi terviklikule käsitlemisele, vaid annab ülevaate ainult mõnede küsimuste osas.

1. EESTI KOHALIKU SISETURU ARENGUTEGURITEST XX SAJANDI ALGUL

Kapitalistlik siseturg oleneb: ühiskonna tootlike jõudude arengust, sellest sõltuvalt ühiskondliku tööviljakuse tõusust ja toodangu suurenemisest, ühiskondliku tööjaotuse laienemisest. Eesti tingimustes, samuti nagu Venemaal, ei olnud turu laienemine tingitud mitte ainult tööstuskapitali tegevuse ulatusest, vaid ka väikekaubatootmise arenguprotsessist, mille käigus toimus pidev väiketootjate diferentseerumine. Põllumajanduslik proletariaat, laostunud väiketootjad muutuvad endistest iseseisvatest kaubatootjatest tarbijateks. Lenin oma teoses «Kapitalismi arenemine Venemaal» tõestas, et külakehvikus, võrreldes kesktalurahvaga, tarbib vähem, kuid ostab rohkem. Külakodanluse nõudmine aga nii isikliku tarbimise esemetete kui ka töövahenditele suureneb. Kapitalistlik siseturg oleneb ka kapitalismi sisetiste vastuolude teravusest. Vastuolu tootmise ja tarbimise vahel, töö ja kapitali vahel ning teised kapitalismile omased vastuolud ei soodusta turu laienemist, vaid põhjustavad selle konvulsiivse kokkutõmbumise ja laienemise. Sellest tulenevalt saab kaubanduse organisatsiooni, vormi, kaubakäibe dünaamikat mõista vaid tööstuskapitali laiendatud taastootmise analüüsi põhjal. Et Eesti arenes pikemat aega ülevenemaalise turu ühtses süsteemis, siis ei saa Eesti kohalikku rahvuslikku turgu ja kaubandust vaadelda eraldi, iseseisvana, alluvana mingisugustele oma immanentsetele seadustele, vaid olenevalt ülevenemaalise majandusliku süsteemi arengutingimustest.

Kohaliku siseturu arenemisastet näitab kapitalismi suhteliselt kõrge arenemistase Eestis. V. I. Lenin seostas siseturu otsest kapitalismi arenemisega, väites: «Siseturu arenemisaste on vastava maa kapitalismi arenemisaste. Püstitada siseturu piiride küsimus kapitalismi arenemisastme küsimusest lahus (nagu teevad narodnikutest majandusteadlased) on väär.»¹

Eesti kui kapitalistlikult ja tööstuslikult arenenud Venemaa rajooni kohalik turg oli suhteliselt enam arenenud võrreldes paljude teiste Venemaa osadega. Siseturu laienemise tähtsaks tin-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 43.

gimuseks oli tööstuse ja põllumajanduse arenemine. Tööstuse hoogne arenemine möödunud sajandi lõpul ja Esimese maailmasõja eelset tööstusliku tõusu ajal suurendas järsult kaubatootmist ja turu mahtu nii tootmisvahendite kui ka tarbeesemete osas. Kasvav töölistest elanikkond esitas suurenevaid nõudmisi tarbeesemetele. 1897. aastal oli Eestis tööstustöölisi koos perekonnaliikmetega 110,6 tuhat, moodustades 14% elanikkonnast. Edasi tööliste arv kasvas veelgi. Suurtööstuses üksi suurenes tööliste arv 24 tuhandelt 1900. a. 44 tuhandele 1913. a. Koos sellega suurenes ka palgafond ja järelikult kasvas nõudmine tarbeesemetele. Niisiis suurendas tööstuse arenemine eesti kohaliku turu mahtu ja aktiveeris kaubandust. Nõudmise kasv ei toimunud aga tööliste ostujõu, reaalpalka tõusu tõttu, kuna uuritaval perioodil võis ilmselt tähele panna vastupidist tendentsi, vaid tööliste arvu absoluutse suurenemise arvel tööstuses, ehituses ja transpordis. Tööliste ostujõulise nõudmise maht suurenes mõnevõrra ka tööstusharude struktuuri muutuse tõttu. Nimelt suurenes metallitöölise erikaal tööliste koguarvus, nende palk oli aga suhteliselt kõrgem keskmisest palgast. Näiteks 1913. aastal oli Eestimaa kubermangus metallitöölise keskmine aastapalk 119 rbl. võrra, s. o. 36% suurem kui vabrikutöölise keskmine palk. Puvillatööstuse töölise keskmise palga ületas metallitöölise keskmine aastapalk koguni 180 rbl. võrra.²

Samade tulemustega kulges kapitalismi arenemine ka põllumajanduses, kus andmed näitavad põllumajandusliku toodangu suurenemist. See tähendas Eesti konkreetsetes tingimustes kaubatoodangu kasvu. Mõisamajapidamine oli täielikult kaubamajand, enamik toodangust peale majandisiseseks tarbimiseks mineva läks müügiks. Kogu mõisamajanduse arenemise ajalugu XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses näitab tema sõltuvust turust, kohanemist turutingimustele. Kuid vastuvaidlematult võib lugeda suuremal või vähemal määral kaubatootjateks peaaegu kõiki ostutalusi Eestis. Isegi väiketalupeojast ostutalu omanik oli sunnitud piirama tarbimist ja suurendama turule toodetavat produktide hulka, s. o. kaubatoodangut, ja seda peamiselt kahe põhjusel: 1) ostuvõlgade ja protsentide tasumiseks pidi ta akumuleerima raha. See akumulatsioonivajadus tõukas teda turu embusse ja sundis majandit arendama turukonjunkturile vastavalt. Näiteks linahindade languse järel vähenes XX sajandi algul järsult lina külvipind Lõuna-Eesti taludes ja aktiveeris piimanduslik suund loomakasvatuse. 2) Mitmesuguste riiklike ja vallamaksude kohustus, mis lasus talumajapidamisel, suurendas samuti talupoja rahavajadust, ajendades teda turul müüma tunduva osa toodetud produktidest. Teiselt poolt, talumajapidamiste vajadus suurendada kaubatoodangut ja intensiivistada tootmist

² Статистический сборник за 1913—1917 гг. Выпуск первый, М., 1921.

laiendas tööstuskaupade turgu. Talupoeg ostis järjest rohkem mitmesuguseid põllutööriistu, masinaid, kunstväetist.

Teoorjuse järkjärguline likvideerimine, üleminek raharendile soodustas renditalumajapidamiste lülitumist kaubamajanduse süsteemi.

Turu mahu suurenemise aspektist oli olulise tähtsusega maaproletariaadi suure armee ostujõu kasv rahapalga osatähtsuse suurenemise tõttu. Paljud mõisatöölised ja isegi kandikohapidajad ostsid suhteliselt odavamat teravilja ja jahu, mida toodi sisse Sise-Venemaa teraviljarajoonidest. Näiteks kirjutasid Läänemaa Vigala valla talupojad ja mõisatöölised oma kirjas Eestimaa kubernerile 1905. a., et kui ei oleks odavat sisekubermangude vilja, oleksid talupojad näljas.³

Eesti põllumajanduse kaubalisuse kasvu soodustas transpordi ja eriti raudteetranspordi arenemine. Raudteeühenduse loomine avas uued suured võimalused põllumajandussaaduste turustamiseks teistes kubermangudes. Tekkis võimalus hakata piimaga varustama suuremaid linnu, eelkõige Peterburit. Tiheda raudteevõrgu väljaehitamise tõttu lülitati turusuhetesse kõige kaugemadki vallad ja külad. Raudteetranspordi arenemine Eestis soodustas põllumajandussaaduste kokkuostjatest hulgikaupmeeste tegevust, kes laiendasid kaubarõuslikke operatsioone ses osas. Raudteed tihendasid kaubavahetust teiste Venemaa rajoonidega ja lülitasid Eesti kohaliku turu veel tihedamalt ülevenemaalise turu koosseisu.

Nende siseturu laienemist soodustavate teoorite kõrval avaldas mõju rida tendentse, mis limiteerisid siseturu kasvutempot. Selleks olid linna- ja maaproletariaadi kerjuslikud elutingimused, samuti monopolide poolt kõrgele kruvitud tööstuskaupade hinnad, millele tsaarivalitsus aitas omalt poolt kaasa kõrgete impordollide sisseseadmise. Vene ja eesti talupoeg pidid maksma tööstuskaupade eest umbes kaks korda kõrgemat hinda kui see oli maailmaturul. Tööliste palk oli palju madalam teiste tööstusriikide tööliste palgast. Kaasaegsete autorite andmeil tõusis elukallidus Venemaal ajavahemikus 1900—1909 31,2%, vabrikutööliste palk aga ainult 13,8%⁴. Me ei taha siit kaugeltki järeldada, nagu takistaks rahvamasside vaesumine turu kasvu ja kapitalismi arenemist. Lähtudes Marxi kapitalistliku taastootmise teooriast, tõestas Lenin, et «... «rahvamassi vaesumine» (see alaline lüli kõigis narodniklikes arutlustes furgudest) mitte ainult ei takista kapitalismi arenemist, vaid vastupidi, on just selle arenemise väljendus, on kapitalismi tingimus ja kõvendab kapitalismi»⁵.

Kuid ülalmainitud tendentsid on tõendiks sügavate antagonist-

³ ENSV RAKA, f. 40, nim. 1, sü. 2/65, l. 9.

⁴ П. В. Сытин, О вздорожании жизни в России и его причинах. Извещения Московского Коммерческого Института, 1912, lk. 149.

⁵ В. И. Ленин, Teosed, I. kd., lk. 86.

like vastuolude olemasolust kapitalistliku laiendatud taastootmise protsessis Venemaal, mis kahtlematult lõppkokkuvõttes avaldavad mõju selle käigule.

Nende siseturgu määravate tähtsamate tegurite toimet näeme konkretselt järgnevast kaubandusvõrgu ning kaubakäibe analüüsist ja eesti kohaliku turu ning ülevenemaalise turu teiste osade vaheliste sidemete iseloomustusest.

2. KAUBANDUSVÕRK JA KAUBAKÄIVE EESTIS

Tööstuse ja põllumajanduse suhteliselt kõrge arenemistaseme tõttu oli Eestis välja kujunenud ulatuslik kaubandusvõrk staatsionaarsete kaubandusettevõtete näol ja suhteliselt suur kaubakäive. Eesti kohalik turg etendas tähtsat osa tsaari-Venemaa kaubanduses. Täielikuma iseloomustuse Eesti kohalikule turule ja tema osatähtsusele ülevenemaalise turu koosseisus saame anda 1900. a. kohta Venemaa Kaubandus-Tööstusministeeriumi statistikaosakonna poolt Euroopa Venemaa kohta koostatud andmete põhjal, mis on kõige täielikumad sellealast tsaari-Venemaa statistikast.⁶ Nende andmete järgi oli kaubandusettevõtete keskmine käive iga elaniku kohta Euroopa Venemaal 52,5 rbl., ilma Peterburi ja Moskvata 38,2 rbl. Kokku moodustas Venemaa Euroopa-osa kaubakäive 6 033 759 tuh. rbl. Eestis oli kaubakäive kokku (ilma väliskaubanduseta) 52 232 tuh. rbl., s. o. keskmiselt 57,5 rbl. elaniku kohta, seega tunduvalt kõrgem kui Venemaa teistes rajoonides, kui välja jätta suurlinnad Peterburi ja Moskva, mis olid sel aja Venemaa kaubanduskeskusteks. Kaubandusettevõtete keskmine käive oli Venemaal 12,6 tuh. rbl., Peterburita ja Moskvata aga 9,6 tuh. rbl. Eestis oli keskmine käive iga kaubandusettevõtte kohta 12,1 tuh. rbl. Järelikult, kui mitte arvestada kaubanduslikke suurlinnu Peterburit ja Moskvat, oli Eestis kaubakäive ka iga kaubandusettevõtte kohta tunduvalt suurem kui teistes Venemaa osades. Kaubandusvõrk oli Eestis samuti arenenum, võrreldes tsaari-Venemaa keskmiste näitajatega. Näiteks kui Venemaal tuli keskmiselt iga 1000 elaniku kohta 4 kaubandusettevõtet (incl. Peterburi ja Moskva), siis Eestis peaaegu 5. Eesti kaubakäibel oli ülevenemaalise turu osana kvantitatiivselt küll võrdlemisi väike osatähtsus. 1900. a. moodustas Eesti kaubakäive ainult 8,6% Venemaa Euroopa-osa kaubakäibest, kuid ei tohi unustada, et Eesti elanikkond ei moodustanud isegi 1/100 Venemaa elanikkonnast. Seega tuleb Eesti kohalikku turgu hinnata kui arenenud siseturgu, mis väljendab kapitalismi arengu suhteliselt kõrget taset, võrreldes Venemaa teiste rajoonidega.

⁶ Торговля и промышленность Европейской России по районам. Вып. 11, Северо-Западная земледельческая полоса. С. Петербург, i. а.

a) Kaubandusega tegelev elanikkond

Eesti kaubanduse mõningatest tähtsamatest iseloomulikest joontest annab üldise ülevaate kaubandusega tegeleva elanikkonna iseloomustus, mis on esitatud tabelis I.

Tabel 1⁷

Kaubandusega tegelev elanikkond Eestis 1897. a. rahvaloenduse andmeil (ilma perekonnaliikmeteta)

Kaubandusala	Elanikkonna arv		
	kokku	linnades	maal
Kaubanduslik vahendus	213	204	9
Segakaubandus	2197	922	1275
Kauplemine elusloomadega	83	26	57
Kauplemine teraviljaga	97	67	30
Kauplemine muude põllumajandus- saadustega	3687	2789	898
Kauplemine ehitusmaterjalidega	204	117	87
Kauplemine majapidamistarvetega	94	62	32
Kauplemine metallkaupadega	98	93	5
Kauplemine riide ja rõivastega	597	526	71
Kauplemine naha ja karusnahkadega	120	113	7
Kauplemine luksusesemetega	223	189	34
Kauplemine muude kaupadega	77	68	9
Kande- ja veokaubandus	365	106	259
Joogid	1411	397	1014
Kokku	9476	5679	3797

1897. a. rahvaloenduse andmeil oli Eestis kaubanduse alal tegutsevat elanikkonda kokku 25 170 inimest, mis moodustas 2,6% elanike üldarvust. Kogu Venemaa andmetega võrreldes oli Eestis kaubandusega tegelevat elanikkonda vähem. Nimelt moodustas Venemaal kaubanduse alal tegutsev elanikkond 4,0% elanike üldarvust.

Tabelis I esitatud andmeist ei nähtu kaubandusega tegeleva elanikkonna jagunemine iseseisvateks ettevõtjateks — kaupmeesteks ja palgalisteks kaubandustöötajateks, kuid keskmiselt tuleb iga statsionaarse kaubandusettevõtte kohta 2 inimest, kellest 1 oli harilikult omanik. Järelikult oli palgaliste kaubandustöötajate arv suhteliselt väike.

Palgalisi kaubandustöötajaid kasutati linnades asuvates suurtes kaubamajades, kuna maal, kus arvulises ülekaalus olid väikekauplused, oli nende arv hoopiski väike. Näiteks Harjumaal kasutas 1899. a. 22% kaubandusettevõttest palgalist tööjõudu. 141 ettevõttest oli palgatöölisi 31 ettevõttes, kokku 43 inimest, s. o.

⁷ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897, XXI Лифляндская губ., XLIX Эстляндская губ., XXXVII С. Петербургская губ.

keskmiselt 1,4 inimühikut palgatöölisi kasutava kaubandusettevõtte kohta ja 0,3 inimühikut iga ettevõtte kohta.⁸

Üle 60% kaubanduse alal tegutsevast elanikkonnast asus linnades, kuhu oli kontsentreeritud enamik kaubandusettevõtteid. 62% kaubandusega tegelevast linnaelanikkonnast elas Tallinnas ja Tartus — Eesti selleaegsetes suuremates kaubanduskeskustes. Üldse oli kontsentreerunud Tallinna ja Tartusse 37% Eesti kaubandusega tegelevast elanikkonnast.

Liigitades kaubandusega tegeleva elanikkonna kaubandusalade järgi, näeme, et arvuliselt on esikohal põllumajandussaadustega kauplemine, millega tegeles 40% vaatlusalusest elanikkonnast. Teisel kohal on segakaubandus, millega tegeles 2197 inimest, s. o. 23%. Siia kuuluvad enamikus vürtsipoed, mis kauplesid universaalselt mitmesuguste kaupadega. Kui põllumajandussaadustega kauplev elanikkond asus valdavas enamikus linnas, siis segakaubandusega tegelejad olid enamikus maal. Kolmanda suure rühma kaubanduse alal tegutsevast elanikkonnast moodustasid kõrtsmikud, trahteripidajad jt. harilikult alkohoolsete jookidega kauplejad, kelle arv oli kokku umbes 15% kogu ja 25% maal elavast kaubandusega tegelevast elanikkonnast.

Kui liigitada kaubandusega tegelev elanikkond rahvuste järgi, siis selgub, et eestlased moodustasid sellest 66,5%, sakslased 15,5% ja venelased 12,3%. Kaubandus, eeskätt jaekaubandus, oli suhteliselt noorele eesti kodanlusele ja väikekodanlusele soodsaks tegevusalaks, kus võis rakendada väikekapitale, samal ajal kui suurtööstus ja põllumajandus ei olnud eesti kodanlusele üldreeglina eriti kättesaadavad. Eesti kodanluse käes oli suurem osa maa kaubandusvõrgust: eestlasi oli maakaubanduses 73%. Suurem osa kaubandusega tegelevast eesti kodanlusest ja väikekodanlusest tegeles kõrtside, trahterite, einelaudade jms. pidamisega ning segakaubandusega. Sakslased olid ülekaalus tekstiilkaupade, rõivaste ning metallkaupade alal, suur oli nende osatähtsus ka luksusesemetega kauplemises. Järelikult niisugustel aladel, mis nõudsid suuremat kapitali ja spetsialiseeritud kaupluste avamist, oli eesti kodanluse osatähtsus väiksem.

b) Kaubandusvõrgu paiknemine ja dünaamika 1900—1913

1900. a. ülevenemaalise loenduse andmeil oli Eestis 4615 stationaarset kaubandusettevõtet, neist 2002 maal ja 2613 linnades. Nende paiknemist maakondade ja linnade läbilõikes näitab tabel 2.

58% kaubandusettevõtetest asus linnades ja 42% maal. Linnades tuli iga kaubandusettevõtte kohta 67 elanikku, maal 441 elanikku. Eri maakondades ja linnades esinesid märkimisväärsed kõrvalekaldumised sellest keskmisest näitajast, mis linnades

⁸ Arvutatud kaubandusettevõtete ankeetandmete põhjal, mis leiduvad ENSV RAKA-s. f. 2733, nim. 1, sü. 102.

Kaubandusettevõtete paiknemine Eestis 1900. a.

Maakond	Kaubandusettevõtete arv	Sellest	
		linnades	maal
Tartumaa	1087	660	427
Harjumaa	1020	843	177
Virumaa	752	406	346
Pärnumaa	490	258	232
Viljandimaa	422	150	272
Võrumaa	273	94	179
Saaremaa	223	125	98
Järvamaa	176	41	135
Läänemaa	172	36	136
Kokku	4615	2613	2002

varieerus 44 (Võru) ja 100 (Narva) piirides, maal aga 332 (Viljandimaa) ja 610 (Läänemaa) piirides. Seega, nagu nähtub tabelist 3, paiknes maa ja linnade kaubandusvõrk ebaühtlaselt, olles tihedam Viljandi-, Tartu- ja Virumaal. Niisugune ebaühtlus on tüüpiline kapitalistlikule kaubandusvõrgule, sest kapitalismi tingimustes kujuneb kaubandusvõrk stiihiliselt kapitalistliku kasumi ja konkurentsi seaduse alusel. Tähtsamateks teguriteks, mis peale nende objektiivsete majandusseaduste avaldavad mõju kapitalistliku kaubandusvõrgu arenemisele, on teatud rajooni, maakonna majanduslik arengutase, tööstusliku ja põllumajandusliku tootmisega tegeleva elanikkonna suhe, elanikkonna tihedus ja rajooni majanduslikust arengust tulenev elanikkonna ostu- jõud, samuti aga ka teedevõrgu tihedus ja transpordivahendite iseloom. Linnade ja maa kaubandusvõrgu suhtele avaldab mõju ka suurte kaubanduskeskuste olemasolu. Näiteks Harjumaal oli

Tabel 3

Elanike arv 1 kaubandusettevõtte kohta maal ja linnades 1900. a.

Maakond	Elanike arv 1 ettevõtte kohta	
	maal	linnades*
Läänemaa	610	89
Harjumaa	542	67,50
Võrumaa	493	44
Saaremaa	455	47
Järvamaa	391	61
Pärnumaa	350	50
Virumaa	348	53,10
Tartumaa	346	64
Viljandimaa	332	51

⁹ Vt. viide 6, lk. 272.

* Linnade hulka on arvatud igas maakonnas maakonnalinn, Harjumaal peale Tallinna veel Paldiski ja Virumaal peale Rakvere Narva.

kaubandusvõrk suhteliselt hõre, kuid põhjuseks oli Tallinna kui suure kaubanduskeskuse mõju, mis haaras oma orbiiti suure osa maakonna elanikkonnast (81% maakonna kaubandusettevõtetest oli kontsentreeritud Tallinna).

Eesti kaubandusettevõtted klassifitseeriti ametlikult alates 1898. aastast, nagu tsaari-Venemaa teisteski kubermangudes, vastavalt kaubakäibe suurusele viide järku. Esimese järgu kaubandusettevõttele oli sise- ja väliskaubanduse õigus nii hulgi- kui ka jaemüügis. Teise järgu ettevõttele oli siseriigis hulgi- ja jaemüügi õigus. Kolmanda järgu ettevõtteid kauplesid jaevõrgus, kuna neljandasse järku kuulusid kioskid ning müügilauad ja viiendasse veo- ning kandekaubandus. Iga järk jagunes omakorda neljaks klassiks, olenevalt kaubakäibe suuruselt.

Selle klassifikatsiooni kohaselt jagunesid Eestis 1900. a. statistonaarsed kaubandusettevõtted järgmiselt:¹⁰

I järk	2 ettevõtet
II järk	651 ettevõtet
III järk	1496 ettevõtet

Neist, kuigi mittetäielikest andmeist on näha, et 69% kaubandusettevõtetest olid väikekauplused, mis maksid aastamaksu 10—20 rbl. I ja II järgu kaubandusettevõtted asusid peamiselt Tallinnas. II järgu kaubandusettevõtetest 25% moodustasid hulgi-kaubandusettevõtted, mis tegelesid peamiselt põllumajandussaaduste kokkuostuga ja põllutööriistade ning -masinate müügiga.

Käesoleva sajandi alguses oli niisiis kaubandus kiiresti peamiselt rohkearvuliste väikekaupluste vahel, mis küllaltki tiheda, kuid ebaühtlase võrguna hõlmasid kogu Eesti territooriumi.

Mida kujutas endast sisuliselt niisugune kaubandusvõrk, seda näeme andmetest kaubandusettevõtete spetsialiseerumise kohta (vt. tabel 4).

Et toodud tabelis loendusandmed annavad vaid ligikaudse ülevaate spetsialiseerumisest, siis täiendame neid arhiivandmetega, mis on küll ebatäielikud, kuid annavad siiski täpsema ettekujutuse kaubandusettevõtete spetsialiseerumisest (vt. tabel 5).

Enamik kaubandusettevõttest olid segakauplused-vürtsipoed, moodustades 53% kaupluste üldarvust. Teisel kohal olid kõrtsid, õllepoed, teemajad jms., mis moodustasid 17%. Igas suuremas asulas, suuremate ühenduste ristikohas olid kindlasti kirik ja kõrts. Alkoholism oli Eestis suureks sotsiaalseks paheks, mille vastu pidasid küll võitlust karskusseltsid ja mitmed kodanlikud organisatsioonid, süüdistades demagoogiliselt töölisklassi joomises ja laiskuses, tegelikult kasutati alkoholivastast võitlust illusoor-

¹⁰ Koostatud ENSV RAKA, f. 192, nim. 1, sü. 51; f. 539, nim. 1, sü. 142—145; f. 537, nim. 1, sü. 187—189; f. 540, nim. 1, sü. 308, 309; f. 538, nim. 1, sü. 323; f. 2733, nim. 1, sü. 84; f. 193, nim. 2, sü. 1 ja 17 materjalide põhjal. Andmed on ilma Saaremaata ja Tallinna, Tartu ning Narva linnata.

Tabel 4¹¹

Kaubandusettevõtete spetsialiseerumine 1900. a. kaubagruppide järgi *

Maakond	Kaubandus- ettevõtete üldarv	Kaubagruppide järgi						
		I	II	III	IV	V	VI	VII
Harjumaa	1020	19	54	7	48	128	196	568
Virumaa	752	11	24	2	18	89	160	448
Järvamaa	176	1	5	1	2	26	36	105
Läänemaa	172	—	5	1	2	24	48	92
Tartumaa	1087	77	30	13	39	114	189	625
Pärnumaa	490	28	16	5	7	38	79	317
Viljandimaa	422	55	19	6	7	39	103	199
Võrumaa	273	33	6	1	1	33	35	164
Saaremaa	223	1	8	—	3	17	117	77
Kokku	4615	225	157	30	127	508	963	2595

Tabel 5¹²

Kaubandusettevõtete spetsialiseerumine Eesti 8 maakonna osas

Maakond	Kaubandus- ettevõtete üld- arv	S e l l e s t					
		vürtsipoed	kõrtsid, õllepoed	tekstiil-, koloniaal- kauplused	majapidamistarvete kauplused	apteegid	muud
Harjumaa	186	72	49	22	2	7	34
Virumaa	403	273	46	38	—	12	34
Järvamaa	169	71	32	41	2	8	15
Läänemaa	137	72	26	19	—	5	15
Tartumaa	362	204	67	37	7	12	35
Pärnumaa	207	130	25	34	4	6	8
Viljandimaa	375	162	68	63	2	9	71
Võrumaa	310	164	54	27	4	8	53
Kokku	2149	1148	367	281	21	67	265

¹¹Vt. viide 6, lk. 272.

* Kaubagrupid sisaldasid: I — põllundussaadusi (teravili, lina ja kanep, jahu, õlikoogid, puu- ja aedvili, suhkur ja tubakas); II — loomakasvatussaadused (liha, elusloomad, kala, piim ja munad, naha- ja kõõsnerikaubad, linnud ja kodulinnud); III — metsamaterjal (mets, küttepuid); IV — mineraalid (metallid ja metalltooted, masinad, mineraalkütus ja määrdõlid, klaaskaubad, ehitusmaterjal); V — manufaktuurkaubad (tekstiil, galanterii, karusnahad, valmisrõivad, jalanõud, peakatted, pesu, sukad, sokid, kummist esemed); VI — joogid (viin, õlu, piiritus, kalj ja mineraalveed); VII — sega-majanduskaubad (gastronoomiakaubad, tee, kohv, ravimid, raamatud, muusikariistad, juveliiresemed, keemiakaubad, mööbel).

suse loomiseks, nagu oleksid töölised ise süüdi oma viletsas materiaalses olukorras. Eesti revolutsiooniline demokraatia kasutas neid organisatsioone alkoholismi tõeliste põhjuste selgitamiseks tööliste, iseloomustades alkoholismi kui kapitalistlikest ühiskonnasuhetest tingitud sotsiaalset pahet. Täielike andmete järgi oli Eestis 1900. a. 805 külakõrtsi, kuid apteeke ainult 88. See fakt iseenesest juba kõneleb tsarismi sotsiaalpoliitikast, elanikkonna äärmiselt puudulikust tervishoiualasest teenindamisest ja heidab valgust külaelanikkonna materiaalsele elutasemele. Et tabelis 5 on iseloomustatud maakondade (incl. väiksemad maakonnalinnad) kaubandusvõrku, siis kaubandusettevõtete nõrk spetsialiseerumine, mis järeldub neist andmeist, on loomulik. Spetsialiseeritud kaubandusettevõteteid oli maal vähe. Need asusid enamasti linnades, teenindades ühtlasi maaelanikkonda. Üksikasjalisemalt peatume kaubandusettevõtete spetsialiseerumise küsimusel veel hiljem linna ja maa kaubandusvõrgu konkreetsemal iseloomustamisel.

Kaubandusvõrgu dünaamikat perioodil 1900—1913 väljendab tabel 6. Sel perioodil suurenes statsionaarne kaubandusvõrk 3070 ettevõtte, s. o. 66,5% võrra, sealhulgas suurenes linnade kaubandusvõrk 74,6% võrra, maal aga ainult 37,5%. Selline kaubandusvõrgu suurenemine peegeldab reljeefselt neid muutusi, mis toimusid sel perioodil Eesti majanduselus. Tööstuse arenemine linnades põhjustas linnaelanikkonna kasvu ja sellega ka nõudmise suurenemist tarbeesemetele, millest tingituna laienes kaubandusvõrk. Vahetult Esimese maailmasõja eel arenes eriti Tallinnas hoogne ehitustegevus ja suurenes tööliste arv ehitatavate tehaste ning samuti paljude olemasolevate ettevõtete laiendamise arvel.

Tabel 6¹³

Kaubandusvõrgu dünaamika perioodil 1900—1913

Maakond	Kaubandusettevõtete arv					
	1900. aastal			1913. aastal		
	kokku	linnades	maal	kokku	linnades	maal
Tartumaa	1087	660	427	1736	1089	647
Harjumaa	1020	843	177	2309	1989	320
Virumaa	752	406	346	1074	684	390
Pärnumaa	490	258	232	847	501	346
Viljandimaa	273	94	179	478	143	335
Saaremaa	223	98	125	228	109	119
Järvamaa	176	41	135	222	75	147
Läänemaa	172	36	136	289	107	182
Võrumaa	273	94	179	478	143	335
Kokku	4615	2613	2002	7685	4895	2790

¹³ 1900. aasta andmed «Торговля и промышленность Европейской России» järgi; 1913. aasta andmed vt. E. Kareda. Märkmeid ostuühistu levikust, Tartu 1939, lk. 145.

Selle tõttu suurenes näiteks Tallinnas kaubandusettevõtete arv 1141 võrra, s. o. 138% ehk peaaegu 2 korda enam kui linnade kaubandusvõrk keskmiselt. Tunduvalt suurenes ka Pärnu kaubandusvõrk, kuna sisemaa linnades, kus suurtööstus arenes aeglaselt, niisugust kasvu ei olnud. Jälgime toimunud muutusi mõnede konkreetsete näidete varal. Harjumaal kaubandusvõrgu muutused on iseloomustavad kogu Eesti kaubandusvõrgule. Tallinna vahetus ümbruses võib reljeefsemalt märkida tööstuse, põllumajanduse ja teiste rahvamajandusharude mõju kaubandusele.

1900. a. oli Harjumaal 177 kaubandusettevõtet käibega 549,6 tuh. rbl. (käive arvestatud maksuinspektorite andmeil). 1905. aastal oli kaubandusettevõtete arv suurenenud 228-ni ja käive 710,7 tuh. rublani. Niisiis 5 aasta jooksul kasvas kaubandusettevõtete arv 29% ja kaubakäive 30%. Järgneval perioodil kuni 1913. aastani suurenes ettevõtete arv 320-le ja käive 825,9 tuh. rublani.¹⁴ Järelikult 13 aasta jooksul, perioodil 1900—1913, suurenes Harjumaal kaubandusvõrk 80%, kaubakäive 50%. Kaubandusettevõtete arvu kiirem kasv, võrreldes kaubakäibega, on täiesti loomulik kapitalistlikus kaubanduses, tõendades realiseerimiskulude suurenemist kapitalistliku majanduse vastuolude, eelkõige tootmise ja tarbimise antagonistliku vastuolu tõttu.

Kui jälgida toimunud muutusi kaupseliikide osas, siis selgub, et vürtspoodide arv suurenes 2,4 korda ja kaubakäive neis 2 korda. Majapidamistarvete kaupluste arv suurenes 137% ja nende kaubakäive 179%. Muutumatuks jäi kõrtside arv ja nende käive. Järelikult talurahva vajaduste suurenemine maakonna talumajapidamiste intensiivsema lülitumisega kaubandussuhtesse oli peamiseks kaubandusvõrgu suurenemist stimuleerivaks teguriks, arvestades sealjuures ka ülalmainitud majandusliku tõusu tegureid Tallinnas ja selle ümbruskonnas.

Huvitav on märkida, et kui võrrelda kaubandusvõrgu kasvu 1900.—1913. a. vastavate näitajatega XIX sajandi lõpul, selgub, et XX sajandi alguses oli kasv ulatuslikum. Näiteks Tartus oli kaubandusettevõtete arv 1878. a. 444,¹⁵ 1900. a. 660, seega kasv 48,6%; aastail 1900—1913 suurenes kaubandusettevõtete arv 429 võrra, s. o. 65,0%.

Kuigi perioodil 1900—1913 selgelt nähtava tendentsina kaubandusettevõtete arv suureneb siseturu laienemise ja mahu suurenemise tõttu, oli kaubandusvõrgu kasv ebahütlane, põhjustatuna kapitalistlikus majanduses toimivast tootmisanarhia ja konkurentsi seadusest. Näiteks 1901. a. oli Eestimaa kubermangus kauplemistunnistusi välja antud 651 võrra vähem kui 1900. a. Järgnevatel aastatel väljaantud tunnistuste arv suureneb, kuid 1904.—1906. a. jääb püsima samale tasemele. Erilist elavnemist

¹⁴ ENSV RAKA, f. 2733, nim. 1, sü. 84, 85, 88.

¹⁵ W. Stieda, Die gewerbliche Thätigkeit in der Stadt Dorpat. Ergebnisse der Gewerbezahlung von 28. Nov. 1878, Mittheilungen d. Livl. Gemeinnützigen u. Oekonomischen Societet, Nr. 9, Dorpat 1879.

ei olnud ka 1907. a. ja 1908. a. Kuid 1909. a. alates väljaantud tunnistuste arv järjest suureneb, eriti hoogsalt 1913. a.

Linnade kaubandusvõrk

Eespool esitatud kaubandusvõrgu paiknemise iseloomustus näitab, et enamik kaubandusettevõttest oli kontsentreeritud linnadesse. 1900. a. oli linnades 58% ja kokku keskustes 62% kaubandusettevõtete üldarvust. 1913. a. oli linnadesse koondunud juba 62,7% ja keskustesse kokku 76% kaubandusettevõtetest. Järelikult samaaegselt kaubandusvõrgu laienemisega jätkus selle kontsentreerumine linnadesse. Linnades tuli 1900. a. iga 67 elaniku kohta üks kaubandusettevõte, kuna maal oli üks ettevõte iga 441 elaniku kohta.

Linnade kaubandusvõrgu intensiivsem laienemine võrreldes maa kaubandusvõrguga oli tingitud eeskätt Eesti tööstuslikust arengust, mis eriti hoogustus Esimese maailmasõja eel ja tõi endaga kaasa linnaelanikkonna suurenemise. Teiseks asjaoluks oli liiklusolude paranemine tiheda raudteevõrgu väljaheitamise tulemusena, mis võimaldas osal maaelanikkonnast hõlpsamini kasutada linna spetsialiseeritud kaupluste teenuseid.

Linnade kaubandusvõrk, võrreldes maa kaubandusvõrguga, paistis silma spetsialiseerituse poolest. Linnades oli spetsialiseeritud kaupluste enamik koondunud linna keskusesse, peatänavatele. Kontsentratsioon kesklinna oli omane kõigile Eesti linnadele. Eesti linnade kaubandusettevõtted jagunesid 1900. a. järgmiselt.¹⁶

1) Toidu- ja maitseainete kauplused	— 33,4%
2) Restoranid, sööklad jms.	— 19,3%
3) Tekstiilikauplused	— 15,6%
4) Segakauplused	— 11,0%
5) Metallkaupade kauplused	— 4,2%
6) Keemiakaupade kauplused ja apteegid	— 3,3%
7) Naha ja jalatsite kauplused	— 3,0%
8) Paberi-, raamatu- ja kantseleitarvete kauplused	— 2,1%
9) Mööblikauplused	— 1,5%
10) Ehitusmaterjalide kauplused	— 1,5%
11) Teravilja ja loomasööda kauplused	— 1,6%
12) Muud	— 3,5%
Kokku	100%

Niisiis, 89% kaubandusettevõtetest olid spetsialiseeritud ja ainult 11% segakauplused. $\frac{1}{3}$ linnade kaubandusettevõttest moodustasid toiduainete kauplused, millest enamik oli väikekauplusi. Suur oli restoranide, kõrtside, trahterite ja õllepoodide osatähtsus, mis moodustasid peaaegu $\frac{1}{5}$ kaubandusettevõtetest. Tekstiilikauplused, mis moodustasid 15,6% linnade kaubandusettevõte-

¹⁶ Richter, Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, 1, 3 Band, Riga 1900.

test, teenindasid suures osas ka maaelanikkonda, kuna maal-
tekstiilikaupade valik oli suhteliselt piiratud ja spetsialiseeritud
tekstiilikauplused puudusid hoopis.

Eesti suurimaks linnaliseks kaubanduskeskuseks oli Tallinn. 1900. a. oli Tallinnas 825 statsionaarset kaubandusettevõtet. See moodustas Põhja-Eesti linnade kaubandusettevõtete arvust 69,2% ja umbes pool kogu Põhja-Eesti kaubandusvõrgust. Eesti kaubandusvõrgust tervikuna langes Tallinna arvele 20,2%. Niisugune suur statsionaarne kaubandusvõrk, mida täiendasid alaliselt tegutsev turg ja perioodiliselt korraldatavad laadad, oli väga tihe. Keskmiselt tuli iga ettevõtte kohta 67 elanikku. Suur statsionaarsete kaubandusettevõtete arv ei olnud põhjustatud elanikkonna ratsionaalse kaubandusliku teenindamise huvidest, vaid kaubanduskasumist kui peamisest stiimulist ja kapitalistliku kaubandusvõrgu kujunemise ühest määravast printsiibist.

Kaubandusettevõtete paiknemisele linnas on omane juba mainitud kapitalistlikule kaubandusele tüüpiline südalinna koondumise tendents. Näiteks üksnes neljal südalinna tänaval (Pikk, Viru, Suur- ja Väike-Karja) asus 21,3% Tallinna kaubandusettevõtetest. Eriti silmapaistev on spetsialiseeritud kaubandusettevõtete kontsentreerumine südalinna, kuna segakaupluste võrk hõlmas ka äärelinna. Südalinnas asus 86,4% mööbli- ja majapidamistarvete kauplustest, üle 70% naha-, tekstiili-, metallkaupade, paberi- ja raamatukauplustest.

Tallinna kaubandusettevõtete liigitus kaubarühmade järgi näitab, et suurim osatähtsus oli toidu- ja maitseainete kauplustel, mis moodustasid 47,7% kaubandusettevõtete üldarvust. Neile järgnesid tekstiili- ja pudukauplused (14,9%), restoranid, sööklad jms. (6,6%). Niisugune liigitus on Tallinna kui tööstuskeskuse spetsiifikale täiesti vastav. Perioodil 1900—1913 Tallinna kaubandusvõrk suureneb kiiresti vastavalt tööstuse arenemisele ja elanikkonna suurenemisele. Tähendatud perioodil Tallinna elanikkond kahekordistus. Kui 1900. a. elas Tallinnas 66 292 inimest, siis 1913. a. juba 131 125. Tallinna kaubandusvõrk suurenes 825-lt ettevõttelt 1900. a. 1966 ettevõtte ni 1913. a., s. o. peaaegu 2,4 korda. Seejuures tõusis Tallinna osatähtsus Eesti kaubanduses veelgi. 1900. a. oli Tallinna osatähtsus Eesti kaubandusvõrgus 20,2%, 1913. a. aga juba 25,6%. Niisugune tõus vastas põhiliselt Tallinna tööstusliku ja üldse majandusliku osatähtsuse tõusule.

Eesti teiseks suuremaks kaubanduskeskuseks oli Tartu. Tartu oli elanikkonna arvult teine linn Eestis. Enne Esimest maailmasõda elas Tartus 55 000 inimest. Põhja-Liivimaa ja maakonna keskusena asus Tartu soodsatel ühendusteedel. Siit läks läbi Riia—Tallinna—Peterburi raudtee, kõikidest ümberkaudsetest maakondadest suundusid siia maanteed, Peipsi-äärse rajooniga ühendas teda Emajõgi, millel ühendust pidasid aurulaevad. Laevaliiniid ulatusid Pskovini. Et Tartu asus Eesti põllumajanduslike rajoo-

nide geograafilises keskuses ja tööstus, eriti suurtööstus, oli suhteliselt vähe arenenud, siis sellest tingituna oli linna kaubandusel kahesugune iseloom: ühelt poolt linnaelanikkonna varustamine vajalike toidu- ja tarbekaupadega ning teiselt poolt Tartuga piirnevate ümberkaudsete maakondade talurahva varustamine põllutööriistade ja -masinatega ning mitmesuguste muude tööstuskaupadega, ühtlasi ka põllumajandussaaduste, eriti lina ja teravilja kokkuost talupoegadelt, mis seejärel saadeti Peterburi ja Tallinna. Tartus tegutses rida hulgikaubandusettevõtteid põllumajandussaaduste kokkuostu ja müügiga. Tartu kaubakäibest moodustasid lina ja teravili kokku ligi 2,5 milj. rbl., s. o. 31%.

1900. a. asus Tartus 660 statsionaarset kaubandusettevõtet, mis moodustas 23,5% Eesti linnades asuvatest kaubandusettevõtteist ja 14,3% kaubandusettevõtete üldarvust. Tartu linna kaubakäive oli 1900. a. 8 miljonit rbl., s. o. 14,1% Eesti kaubakäibest.

Tartu kaubandusettevõtete paiknemises ja liigtuses esinesid samad seaduspärasused, mis kujukalt ilmnesisid Tallinna kaubandusvõrgu iseloomustamisel. Kaubandusvõrk oli samuti põhiliselt koondunud kesklinna. 1900. a. jagunesid Tartu kaubandusettevõtted järgmiselt (%-des koguarvust).

1) Toidu- ja maitseainete kauplused	36,1
2) Restoranid, sööklad jms.	26,2
3) Tekstiili- ja pudukauplused	11,1
4) Segakauplused	5,7
5) Metallkaupade kauplused	3,6
6) Naha- ja jalatsite kauplused	2,3
7) Paberi, raamatu-, kantseleitarvete kauplused	1,7
8) Mööbli ja majapidamistarvete kauplused	1,7
9) Keemiakaupade kauplused ja apteegid	1,6
10) Muud	10,0
Kokku	100,0

Perioodil 1900—1913 suurenes Tartu kaubandusettevõtete arv 429 ettevõtte võrra, s.o. 65%. Esimese maailmasõja alguseks oli Tartus 1089 kaubandusettevõtet. 741 ettevõtte kohta säilinud arhiivimaterjalide alusel võib neid liigitada järgmiselt:

Tabel 7¹⁷

Tartu kaubandusettevõtted 1913. a.

Ettevõtete järk	Arv	%	Käive rbl.	%	Keskmine käive ettevõtte kohta
I	4	5	3 780 428	44,6	945 107
II	171	18,6	3 345 590	39,7	19 565
III	566	76,4	1 334 129	15,7	2 357
Kokku	741	100,0	8460147	100,0	11 417

¹⁷ ENSV RAKA, f. 2461, sü-d 57, 58.

Enamik ettevõttest (76,4%) kuulus III järku. Kuid nende arvulise ülekaalule vaatamata oli nende osatähtsus kaubakäibes ainult 15,7%. Samal ajal oli 4 I järgu suurettevõtte (5% ettevõtete üldarvust) osatähtsus kaubakäibes 44,6%. See annab tunnistust kaubanduskapitali kõrgest kontsentratsioonist. III järgu kauplused olid enamikus vürtspoed, kus müüdi mitmesuguseid kaupu, alates toiduainetest ning lõpetades naelte, tubaka ja petrooleumiga. Selliseid vürtspoode oli Tartus 242. Nende aastane käive ei ületanud enamasti tuhandet rubla, kõige sagedamini kõikus see 200—800 rbl. piirides. Vürtspoode arv muutus igal aastal, sest konkrentsis suuremate ettevõtete tõrjuti neid rohkearvuliselt välja. Nende hulk ületas kaugelt normaalse vajaduse. Niisuguste kaupluste olukorrast kirjutas «Päevaleht» 1913. a. järgmist: «Mõnekümne sammu peal on mitu vürtspoodi, kus ühtede ja samade ainete kaubeldakse. Niisuguste kaupluste asutajad on enamasti inimesed, kes endile raske töö, vaeva ja kokkuhoidmisega 200—300 rbl. või vähe rohkem on raha kogunud. Kuid harva õnnestub asi. Ei osata sündsast ärikohta valida. Juhtub, et teised poed on liiga lähedal, agaramad ja õnnelikumad on ette jõudnud. Ei osata kaupu sisse osta. Suurkaupmeeste agendid aina püüavad algajatele alaväärtuslist kaupa kalli hinnaga eest kaela määrada. Võrdlemisi väike osa nendest kauplustest pääseb õitsvale järjele, teistel vahetuvad tihti omanikud. Ajalõpete neljandatel külgedel leidub ühtelugu paarirealisi kuulutusi, et vürtspood või lihakar on ära anda. On poodisid (pealegi rahvarohketes kohtades), mis aastas 4—5 korda omanikku vahetavad. Elujõuliste väikeäride arv ei või üle vajaduste tõusta. Misugune äri on elujõuline, selgub võistluses. Tugevamad jäävad, nõrgemad kaovad.»¹⁸ Lihtsalt ja selgelt on kaasaegne iseloomustanud kapitalistlikku konkurentsi kaubanduses. Tartu 242 vürtspoest võis püsivamaks lugeda 57 kauplust aastakäibega 1000—2000 rbl. ja enam.

Teise suurema rühma III järgu kaubandusettevõtetest moodustasid tekstiili- ja rõivakauplused, arvult 57. Need olid spetsialiseerunud kangas- ja galantériikaupade, valmisriiete, peakatete müügiks. Nende aastane käive oli keskmiselt 2000—5000 rbl. ettevõtte kohta. Valmisriiete kauplustel oli kujunenud linnas kodutöötajate võrk õmblejate ja rätsepate näol, kes said kauplustelt materjali ja töötasid nende tellimuste kohaselt. Mõnedel olid oma spetsiaalsed töökojad, näiteks firmal «Kaplan ja Press» oli rätsepatöökoda, kus töötas 18 rätsepat.

Toiduainetekauplustest olid spetsialiseerunud leiva, saia ja kondiitritoodete müümiseks 24 kauplust, aastakäibega 1000—5000 rbl. Seal hulgas oli ka suurkauplusi aastakäibega kuni 12 000 rbl., kus töötas 12 inimest. Piimakauplusi oli 21. Suurusest ja kaubakäibelt olid need väikekauplused.

¹⁸ «Päevaleht» nr. 13, 1913.

Rohkearvuliselt oli Tartus kõrtse, teemaju, õllepoode — kokku 55. Nendest paljude juures olid sissesõiduhoovid linna saabuvatele talupoegadele.

Tartus oli suhteliselt rohkem kui mujal raamatu- ja kirjutusmaterjalide kauplusi, sest siin asusid ülikool, rida instituute ja hulk koole, mistõttu õppijate arv oli suur.

III järgu kaubandusettevõtted paiknesid peamiselt äärelinnades ja Tartust väljuvate maanteed ääres. Kesklinn nn. Kaubahooviga oli Tartu kaubanduskeskuseks, kus asusid I ja II järgu kaubandusettevõtted.

II järgu kaubandusettevõtted olid suurkauplused, mis tegelesid ka hulgioperatsioonidega. Tartus tegutses rida suurfirmasid, millel olid osakonnad ja filiaalid ka teistes Eesti linnades. Kaubanduslikud suurfirmad kuulusid juba põhiliselt vene ja saksa kapitalile. Nende suurfirmade osatähtsus kaubakäibes oli suur. Näiteks firma «Whishaw ja Ko», mis tegeles lina ja taku kokkustuga, aastane käive oli 1913. a. 2,65 miljonit rbl., s. o. peaaegu 2 korda rohkem kui 566 III järgu ettevõtte kogukäive. Osa suurkaubandusettevõteteid kuulus ka tõusvale eesti kodanlusele. Näiteks «Kangro, Pikk ja Ko» ehitusmaterjalide kaupluse aastakäive oli enne Esimese maailmasõja algust 512 000 rbl., M. Jänese tekstiilikauplusel 60 000 rbl., H. Luiga piima- ja vorstikauplusel 42 000 rbl. jne.

Tartu oli Eestis ka tähtsaks kaubanduskaadri ettevalmistamise keskuseks. Tartus töötas 4-aastase õppeajaga kaubanduskool ja Tartu Kommertsikool, milles oli 8 klassi ja ettevalmistusklass.

Teistest suurematest Eesti linnalistest kaubanduskeskustest tuleb märkida veel Narvat ja Pärnut.

Narva, sajandivahetusel Eesti suurima tööstuskeskuse kaubandus oli allutatud tööstustöölise vajaduste rahuldamisele erinevalt sisemaa linnade kaubandusvõrgust, mis suures osas teenindas põllumajandusega tegelevat elanikkonda. 58% Narva kaubandusettevõtetest moodustasid toiduainetekauplused ja vürtsipoed, nende käive aga 46% linna kogu kaubakäibest. Arvuliselt teisel kohal olid trahterid, õllepoed jt. mitmesugused joogikohad, mis meelitasid töölistelt nende niigi väikese palga viimased kopikad. Näiteks kui tekstiili-, galanterii- ja jalanõude kaupluste käive oli 593 000 rbl. aastas, siis viina- ning õllepoodide ja trahterite käive oli 725 000 rbl., mis linna jaekaubanduse kogukäibest moodustas 14%.

Narva kaubandusvõrk ja kaubakäive olid tüüpilised tööstuslinnale, mis rahaldas linnaelanikkonna kaubavajadust.

Kaubakäibe suuruselt oli Eesti kolmandaks linnaliseks kaubanduskeskuseks Pärnu. 1900. a. oli Pärnus 258 kaubandusettevõtet 7 696 000 rbl. suuruse käibega, mis Eesti linnade kaubakäibest moodustas 16%. 1913. aastal oli Pärnus juba 501 kaubandusettevõtet. 1900. a. oli Pärnus kaubakäive iga elaniku kohta 596 rbl., samal ajal teistes linnades keskmiselt 253 rbl. See on seletatav

sellega, et Pärnus tegutses rida hulgikaubandusfirmasid, kes ostsid kokku lina ja teisi põllumajandussaadusi ning realiseerisid selle välismaal või siis ostsid välismaalt Venemaa impordi spetsiifilisi kaupu ja varustasid nendega nii hulgi- kui jaemüügi teel kohalikke jaekauplusi ja elanikkonda.

Pärnu kaubakäibest nähtubki, et üle poole sellest moodustas põllumajandussaaduste, eriti lina ja linaseemne ost-müük. Linna kaubandusettevõtete enamiku moodustasid samuti segakauplused, vürtspoed. Ka ülejäänus oli Pärnu kaubandusvõrk analoogiline teiste juba käsitletud Eesti linnade kaubandusvõrgule. Teiste, Eesti väiksemate linnade kaubandusvõrgu ja kaubakäibe osas näeme samu iseloomulikke jooni ja seaduspärasusi, mis esinesid eespool vaadeldud linnadeski. Seepärast piirdume käesolevas ainult Tallinna, Tartu ja Pärnu linnaga.

M a a k a u b a n d u s v ö r k

Kaubalis-rahalsed suhted olid käesoleva sajandi alguseks Eesti külas täielikult välja arenenud. Võib arvata, et kaubalis-rahaliste suhete ekstensiivse arenguprotsessi kõrgpunkt oli juba ületatud varem, möödunud sajandi viimastel aastakümnetel. XX sajandi alguses, alates veel XIX sajandi viimastest aastakümnest, suundub areng intensiivsuse, sügavuse suunas. Mõisamajapidamiste majandamise intensiivsuse astme tõstmine uuema põllumajandustehnika rakendamise, ulatuslike maaparandustööde teostamise ja mõisatöölise ekspluateerimise tugevdamise teel suurendas kaubatootmist, tugevdas turusuhteid. Samasuguse iseloomuga tulemusi saavutas eesti külakodanlus, kulaklus, akumulatsiooni suurendamisega, mis võimaldas osta ja tarvitusele võtta täiuslikumaid põllutööriistu, hakata kasutama mineraalväetisi, juurutada praktikas selleaegse põllumajandusteaduse saavutusi. Majandamise intensiivistamist taotles ka turusuhetesse lülitunud ja nendest üha suuremal määral sõltuv väiketalupoeg.

Tuhandetel talupoegadel lasus tohutu võlg väljaostumaksu näol, mille tasumiseks võis raha saada toodangust üha suurema osa realiseerimisel kaubatoodanguna. Väiketalupojal, kelle turjal lasusid paljud kohustused, ei olnud teist teed kui üleinimlikud pingutused, oma töövõimeliste perekonnaliikmete ja enda täielik väljakurnamine üli-raskes töös. Küla agraarne ülerahvastus oli selleks reserviks, millest said odavat tööjõudu nii suurtalumajapidamised kui ka linnade arenev tööstus. Kõik need asjaolud suurendasid turu mahtu ja kaubandust maal. Maa kaubandusvõrgust ja kaubakäibest XX sajandi alguses annab üksikasjalisema ülevaate tabel 8.

1900. a. moodustas maa kaubandusvõrk 44% kaubandusettevõtete koguarvust Eestis. Perioodil 1900—1913 suurenes maa kaubandusettevõtete arv 761 võrra ehk 37,5%, kuid maa kauban-

Maa kaubandusvõrk ja kaubakäive Eestis 1900. a.

Maakond	Kaubandus- ettevõtete arv	Kaubakäive tuhandetes rublades kauba- gruppide järgi							
		kokku	I	II	III	IV	V	VI	VII
Tartumaa	427	2078	828	12	—	—	29	419	790
Virumaa	346	2182	123	6	—	304	139	418	1192
Viljandimaa	179	1965	809	33	—	—	294	260	569
Pärnumaa	232	991	132	2	—	—	96	211	550
Võrumaa	179	1123	428	1	—	—	69	78	547
Harjumaa	177	612	—	—	—	—	9	215	388
Läänemaa	126	583	—	9	—	12	80	186	296
Järvamaa	135	1142	40	51	20	12	239	161	619
Saaremaa	125	312	—	—	—	—	11	106	195
Kokku	2002	10988	2360	114	20	328	966	2054	5146

dusvõrgu osatähtsus kahanes 1913. a. 36%-ni kogu Eesti kaubandusvõrgust.

Maa kaubandusvõrk erines linnade kaubandusvõrgust nii kaubandusettevõtete spetsialiseerumise ja suuruse poolest kui kaubakäibe mahu ja struktuuri osas. Linnades oli näiteks kaubakäive ühe elaniku kohta 1900. a. 253 rbl., maal aga ainult 11 rbl. Eesti 59,1 milj. rublasest kaubakäibest 1900. a. langes maa kaubandusvõrgu arvele ainult 10,9 milj. rbl. ehk 18,5%, sellele vaatamata et maal elas 82,12% Eesti elanikkonnast.

Möödunud sajandil oli maakaubanduse keskseks ettevõtteks mõisa kõrts. Selles said talupojad osta mitmesuguseid hädavajalikke kaupu. Arvestades selleaegseid liiklusolusid, oli talupoegadel regulaarne ühendusepidamine kaugemal asuvate linnadega vägagi raskendatud, mis sundis neid tihti vajalike kaupade ostmiseks kasutama kohapealse kõrtsi teenuseid. Balti erikorra kohaselt oli külakõrtsi pidamise õigus ainult mõisnikul. Selle mõisakaubanduse sunnitud monopolismi lõhkusid pärast talurahvaseadusi, eriti 60—70-ndatel aastatel, külas kiiresti arenevad kaubalis-rahalisel suhtel. Suurenes statsionaarsete kaupluste võrk, sagedamini hakati pidama laatu jne. Sellele kõigele vaatamata jäi enne Esimest maailmasõda ikkagi kõrts tähtsaks külakaubanduse keskseks. 1900. a. moodustasid kõrtsid 54,3% maa kaubandusettevõtetest. Igas suuremas ühendusteede keskuses või asulas oli kõrts. Eestis oli XX sajandi alguses kokku 805 külakõrtsi, s. t. iga 1005 elaniku kohta maal tuli üks kõrts. Üksikutes maakondades, näiteks Võrumaal, tuli üks kõrts iga 744 elaniku kohta, Viljandimaal 877 elaniku kohta. Rõuge kihelkonnas Võrumaal tuli koguni iga 588 elaniku kohta üks kõrts. Samal ajal oli eesti külas iga 11 261 elaniku kohta üks apteek, iga 1593 elaniku kohta üks kauplus.

See kõik iseloomustab eesti külaelanikkonna elutaset, ta ostujõudu ja tarbimise struktuuri.

Kaupluste osatähtsus maa kaubandusvõrgus oli 41%, domineerisid segakauplused, pooluniversaalse iseloomuga talurahva-kauplused.

c) Kaubakäive

Eesti siseturu mahtu iseloomustab ligikaudselt kaubakäibe maht statsionaarses kaubandusvõrgus, mida on võimalik üksikute aastate osas kindlaks määrata, vaatamata kaubandusstatistika puudumisele tsaari-Venemaal ja vastavate arhiivimaterjalide lünklikkusele. 1900. a. oli Eestis kaubakäive 59,1 milj. rbl., keskmiselt 57,5 rbl. elaniku kohta ja 12,1 tuh. rbl. kaubandusettevõtte kohta. Maakondade ja kaubagruppide läbilõikes on kaubakäivet analüüsitud tabelis 9.

Tabel 9

Statsionaarsete kaubandusettevõtete käive Eestis 1900. a.
(tuh. rublades)

Maakond	Kaubakäive kokku	Kaubagruppide järgi						
		I	II	III	IV	V	VI	VII
Harjumaa	19409	6900	804	294	3126	2176	2140	3969
Tartumaa	10078	3312	689	54	532	1023	1605	2863
Virumaa	8981	487	238	899	479	904	1676	4298
Pärnumaa	8687	4930	108	318	240	1195	517	1379
Viljandimaa	3527	1221	185	—	106	846	418	751
Valgamaa*	2562	701	177	—	7	284	374	1019
Võrumaa	2377	1020	28	1	3	222	186	917
Järvamaa	1563	40	101	20	12	351	306	733
Läänemaa	956	—	20	2	18	200	284	432
Saaremaa	1000	2	66	—	63	204	286	379
Kokku	59140	18613	2416	1588	5586	7405	7792	16740

Tabelis esitatud andmetest järeldub üksikute kaubagruppide osatähtsus, mis linna ja maa kaubakäibes oli erinev, nimelt:

	osatähtsus %-des			
	linnades	maal	kogu Eestis	(Venemaal)
I. Põllundussaadused	33,7	21,5	31,5	(4,7)
II. Loomakasvatussaadused	4,8	1,0	4,8	(1,8)
III. Mets ja metsamaterjal	3,3	0,0	2,7	(2,3)
IV. Mineraalid	8,8	3,0	7,7	(0,7)

* Ainult Eesti osas.

V. Manufaktuurkaubad	13,3	8,8	12,5	(12,5)
VI. Joogid	12,0	18,7	13,2	(38,5)
VII. Sega- ja majapidamistarbed	24,1	47,0	27,6	(39,5)
	100,0	100,0	100,0	(100,0)

Peaaegu $\frac{1}{3}$ Eesti kaubakäibest moodustasid põllundussaadused, neile järgnesid mitmesugused sega-majapidamistarbed, 13,2% langes jookide, s. t. põhiliselt alkohoolsete jookide arvele, kusjuures maal oli nende osatähtsus suurem kui linnades.

Arhiiviandmete põhjal võib saada ettekujutuse ka üksikute kaupluseliikide osatähtsusest kaubakäibes 1900. a. Välja jättes Tallinna ja Tartu, oli kõige suurem osa kaubakäibes segakauplustel, peaaesjalikult vürtspoodidel — 40,5%, tekstiili- ja koloniaalkauplustel 26,8%, kõrtsidel 8,3%, teistel tunduvalt vähem.

80,3%-l kauplustest moodustas kaubakäive kuni 5000 rbl., seega olid need väikekauplused, kus päevane läbimüük oli kuni 13 rbl., 11%-l kauplustest oli kaubakäive 5000—11 000 rbl. aastas ja 8,4%-l kauplustest üle 11 000 rbl. Viimaste arv oli küll väike, kuid osatähtsus kaubakäibes suur.

Kahjuks ei võimalda nende andmete puudulikkus kindlaks teha kaubakäibe dünaamikat perioodil 1900—1913 kogu Eesti ulatuses.

Üksikute maakondade kohta olevad andmed (Harju-, Tartu- ja Läänemaa) võimaldavad teha kindla järelduse, et kaubakäive Eestis tähendatud perioodil suurenes. 1900.—1913. a. suurenes kaubakäive Harjumaal 50%, Tartumaal 41%, Läänemaal 110%. Samuti võib teha järelduse, et kaubakäibe kasv jäi eranditult igal pool maha kaubandusvõrgu kasvust. Mainitud maakondade andmed tõestavad seda. Kogu statsionaarne kaubandusvõrk suurenes 1913. aastaks 66,5%. Võib oletada, et kaubakäive suurenes samaks ajaks umbes 50%. Eesti kohaliku turu mahu suurenemine jäi tööstuse arenemisest Eestis mitmekordselt maha. See on seletatav töötajate madala elutasemega, reaalpalka langemisega sel perioodil. Kaubakäive suurenes peamiselt tööliklassi absoluutse arvulise kasvu tõttu. Osa kaubakäibe väärtuselisest suurenemisest oli tingitud hindade tõusust perioodil 1900—1913. Eestis näiteks tõusis tähtsamate toidukaupade hindade üldindeks 25% (kogu Venemaal kõigi kaupade hindade üldindeks peaaegu niisama palju — 22,8%). Korrigeerides vastavalt sellele kaubakäibe väärtuselist näitajat, selgub, et tegelikult suurenes kaubakäive umbes 25%.

Niisugune väike kasv tootlike jõudude ja elanikkonna arvilise juurdekasvu tingimustes saab olla seletatav kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse intensiivse toimega sel perioodil.

Eesti statsionaarse kaubandusvõrgu ja kaubakäibe mõningate aspektide ülevaade perioodil 1900—1913 näitab turu ja kaubanduse laienemist, põhjustatuna tööstuse kiirest arenemisest, kaubatoodangu suurenemisest põllumajanduses. Kaubandusvõrk suurenes 66,5%, suurenes ka kaubakäive, kuid jäi siiski maha kaubandusvõrgu kasvust, mis väljendab kapitalistlikule majandusele omast antagonistlikku vastuolu tootmise ja tarbimise vahel. Kaubakäibe suurenemist põhjustas tööliklassi arvuline kasv, põllumajanduse kaubalisuse suurenemine ning talurahva süvenev varanduslik ja sotsiaalne diferentseerumine, samuti ka valitsevate klasside tarbimise kasv. Proletariaadi elutase, vaatamata tootlike jõudude arenemisele, jäi endiselt madalaks ja isegi langes.

Et Eesti oli Vene imperialismi süsteemis tööstuslikult ja põllumajanduslikult arenenud ääremaa, siis olid siin kapitalismi vastuolud reljeefselt väljendatud ka ringlussfääris. Kuigi kaubanduskapital tegutses siin tööstuskapitalist eraldunud osana, oli ta siiski viimasele allutatud ja kapitalistliku tööstuse tsükiline arengukäik mõjutas vastavalt ka ringlussfääri.

Imperialismi ajal on kaubanduskapitali tegevus allutatud monopolistlikule finantskapitalile. Kõrgete monopoolsete hindade kaudu said ülevenemaalised monopolid ka Eesti turulõiguse kõrgeid monopoolseid kasumeid, mille mõju oli laostav eeskätt töötavale talurahvale. Kaubanduses võimutses suurematesse keskustesse koondunud suurkaubanduskapital, mis etendas tähtsat osa ka väliskaubanduses. Rida Eestis tegutsevaid suurkaubamaju oli otsestes kaubanduslikes suhetes välismaaga, kus realiseeriti talurahvalt kokkuostetud põllumajandussaadused ja kust imporditi Vene kaubandusele tüüpilisi importkaupu.

Vaatamata uutele, imperialismiajastu nähtustele jäi Eestis ulatuslik pind tööstuskapitali ja kaubanduskapitali tegutsemiseks vaba konkurentsi tingimustes. Seda on selgelt näha Eesti kaubandusvõrgu ja kaubakäibe suurest killustatusest tuhandete väikeettevõtete vahel, kaubandusvõrgu kasvu ebahühtlusest, mille käigus kapitalistlik konkurents surmas igal aastal sadu väikeettevõtteid.

Uute, imperialismiajastu nähtuste üheaegne esinemine ja läbipõimimine vana kapitalismi ning feodaalkorra jäänustega teravdas veelgi kapitalistlikke antagonistlikke vastuolusid Eestis.

3. KAUBANDUSLIKUD SUHTED ÜLEVENEMAALISE TURU TEISTE OSADEGA

Eesti majanduse arenemine oli orgaaniliselt seotud ülevenemaalise turu nõuete ja vajadustega. Eesti suurtööstus ja suur-

põllumajandus mõisamajapidamiste näol töötas peaaegu tervikuna ülevenemaalise turu jaoks. Eesti kaubakäivet ja selle osatähtsust ülevenemaalise turu koosseisus suurendas soodsate mere-sadamate olemasolu, mis olid Venemaa väliskaubanduse tähtsateks väravateks.

Eesti kaubanduslike suhete iseloomust ja ulatusest tsaari-Venemaa teiste majanduslike rajoonidega annab suhteliselt täieliku ülevaate 1900. a. Kaubandus-Tööstusministeeriumi statistikaosakonna poolt V. P. Semjonov-Tjan-Šanski juhtimisel koostatud loendusliku iseloomuga statistiline materjal, milles Venemaa Euroopa-osa on jaotatud majandusrajoonideks vastavalt tööstuse ja põllumajanduse iseloomule.

V. P. Semjonov-Tjan-Šanski jaotuse järgi kuulus Eesti territoorium Venemaa loode põllundusvööndisse, mis omakorda jagunes gruppideks. Eesti põhjapoolne osa kuulus Eesti tööstusgruppi ja lõunaosa lääne linakasvatusgruppi, Grupid omakorda jagunesid väiksemateks rajoonideks. Eesti tööstusgruppi kuulusid Tallinna, Rakvere, Tapa, Paide, Haapsalu, Saare- ja Hiiumaa rajoon. Rajoonide piirid ei ühtinud maakonna piiridega, kuid olid nendele lähedased. Virumaa jagunes peamiselt Rakvere ja Tapa rajooni vahel. Rakvere rajoon hõlmas nimelt Virumaa läänepoolse osa. Äärmised idapoolsed punktid olid Kohtla ja Püssi. Edelapoolne nurk ulatus Tapa—Tartu raudteeni. Tapa rajooni kuulusid Virumaa edelaosa ja Järvamaa kirdeosa, mis kulges loodest kagusse piki Tapa—Tartu raudteeliini. Paide rajoon hõlmas ülejäänud Järvamaa osa ning Lelle ja Vändra valla Pärnumaalt. Teiste rajoonide piirid sattusid maakondade piiridega enam kokku, kusjuures Hiiumaa oli eraldatud omaette rajooniks. Põhja-Eesti territooriumil oli peale mainitud rajoonide veel rida rajoone, mis ei kuulunud Eesti tööstusgruppi, kuigi nad oleksid tegelikult pidanud sinna kuuluma. Nendeks rajoonideks olid: Narva-Jõesuu rajoon, kuhu kuulus Narva valla põhjaosa ja Virumaa kirdeosa; Narva rajoon koosseisus Narva linn, Narva valla lõunaosa, Joala, Suur- ja Väike-Soldina; Peipsi rajoon, mille moodustasid Peipsi järve põhjaosaga piirnev Virumaa osa, läänepoolsete äärmiste piirdepunktidega Tudulinna ja Iisaku ning põhja poolt Pagari ja Kurtna, ning osa Gdovi maakonnast. V. P. Semjonov-Tjan-Šanski ilmselt häirisid siiski kubermangude piirid.

Lääne linakasvatusgruppi kuuluvate Lõuna-Eesti rajoonide piirid ühtisid enam-vähem maakondade piiridega.

Kaubanduslike suhete iseloomustamiseks oli niisugune rajoneerimine põhjendatum kui täiesti formaalne administratiivne jaotus, ehkki ka selline rajoneerimine kannatab suurte puuduste all. Kuid see on kõige reaalsem ülevaade, mida tollaegne statistika võimaldas.

Eesti kaubanduslikest sidemetest ülevenemaalise turu teiste osadega, samuti välismaaga annab ülevaate tabel 10. Tabelis on

esitatud andmed mere- ja raudteel veetavate kaupade kohta, kuna hobustranspordi, osaliselt kitsarööpmelise ja jõetranspordi kohta statistikat ei peetud.

Tabel 10

Kaupade sisse- ja väljavedu Eestis 1900. a. (tuhandetes puudades)

Rajoon	Sissevedu			Väljavedu		
	sisemaalt	välismaalt	kokku	sisemaale	välismaale	kokku
Tallinn	37397	16276	53674	15586	21559	37146
Narva	13049	1333	14382	5225	5641	10866
Narva-Jõesuu	4304	—	4304	1897	—	1897
Rakvere	4043	190	4234	5619	163	5782
Tartu	3539	—	3539	2686	—	2686
Pärnu	3156	3275	6432	452	2874	3326
Valga*	2098	—	2098	1001	—	1001
Tapa	1658	—	1658	3804	—	3804
Võru	819	—	819	1133	—	1133
Hiiumaa	494	43	538	14	—	14
Saaremaa	319	51	371	84	48	132
Haapsalu	222	33	255	149	121	270
Peipsi	107	—	107	3321	—	3321
Viljandi	65	—	65	64	—	64
Paide	—	—	—	—	—	—
Kokku	71265	21204	92470	41039	30408	71448

Ulaltoodud andmeist selgub, et kogu kaubavedu Eestis oli 1900. a. 163 918 tuh. puuda, millest väliskaubandusele langeb 51 612 tuh. puuda ehk 31%. Kui silmas pidada, et Eesti väliskaubandus oli iseloomult rohkem transiitkaubandus ja peale selle täitis Eesti tööstuse kütuse ning toorainega varustamise ülesannet, siis võib järeldada, et Eesti varustamine tarbekaupade ja tootmisvahenditega toimus põhiliselt Venemaa turult. Eestisse veeti välismaalt sisse 21 204 tuh. puuda kaupu, sisemaalt aga 71 265 tuh. puuda. Viimases näitajas on arvestatud ka kohalikke vedusid, kuid oluliselt see asja ei muuda, sest ka välismaalt sisseveetud kaupadest läks suurem osa transiidina Sise-Venemaale. Teiseks võime järeldada, et Eestisse veeti Venemaa turult rohkem kaupu sisse kui Eestist Venemaa turule. Kui lahutada Eestisse sissetoodud kaupade kogusest ülevenemaalisel turult transiidina Eesti territooriumi läbivad kaubad (90% Eestist eksporditavatest kaupadest), siis jäi Eestisse kohalikuks tarbimiseks 43 897 tuh. puuda. Eestist veeti Venemaa siseturule aga 41 039 tuh. puuda, millest osa moodustasid välismaalt imporditud ja transiidina Eestit läbivad kaubad, nimelt ligikaudu 60% impordi kogusest ehk 12 720 puuda. Järelikult veeti Eestist Venemaa sise-

* Valga kohta käivad andmed hõlmavad ainult Eesti territooriumi osa.

turule, excl. transiit, 29 319 tuh. puuda kaupu. Seega import Sise-Venemaalt ületas tunduvalt ekspordi sinna.

Niisiis, sajangivahetusel oli Eesti kohaliku turu kaubaveo käive, puhastatuna transiidist, 73,1 milj. puuda, millest sissevedu Eestisse moodustas 48,8 milj. puuda ehk 60% ja väljavedu Eestist 29,3 milj. puuda ehk 40%. Eesti siseturu lähema uurimise seisukohalt oleks oluline kõrvutada kaupade koguselist liikumist väärtuseliste näitajatega, kuid vastavate statistiliste andmete puudumisel on see võimatu.

Kaupade suurem sissevedu Eestisse Venemaa turu teistest rajoonidest, võrreldes väljaveoga sinna, on seletatav Eesti kõrge tööstusliku arenemistasemega ja üldse kapitalismi arenemisastmega Eestis. Siin rajatud suurtööstus oli Venemaa tooraine tarbijaks, kuna kapitalismi suhteliselt kõrgem arenemisaste Eestis tähendas ka tarbeesemete turu suhteliselt suuremat mahtu. Isegi kui võrrelda Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti kaubavedude käivet, siis torkab otsekohe silma suur erinevus kaubavedude intensiivsuses ka sel juhul, kui teha vastav mahaarvestus transiitvedude ja väliskaubanduse osas.

Eesti turu kaubaveo käibestruktuur tähtsamate kaubaliikide osas oli 1900. a. järgmine (incl. väliskaubandus).

Osatähtsus protsentides füüsilisest mahust

	sisseveos	väljaveos
Põllundussaadused	36,7	43,0
Loomakasvatussaadused	3,2	4,2
Mets ja metsamaterjal	27,9	28,2
Mineraalid	28,1	16,7
Tööstuskaubad	4,1	7,9

Nagu näha moodustasid 39,9% sisseveost ja 47,2% väljaveost Eesti turu kaubaveokäibes põllumajandussaadused. Ka sel juhul, kui abstraheruda väliskaubandusest tingitud transiitvedudest, moodustas põllumajandussaaduste sissevedu 42,5% ja väljavedu 28,7% kaubaveokäibest. Tööstuskaupade osatähtsus sisseveos, välja arvates väliskaubanduse, moodustas samal ajal aga ainult 4,3% ja väljaveos 13,5%.

Põllumajandussaaduste domineerimine Eesti turu kaubaveokäibes vastas täielikult Eesti majanduse iseloomule sel ajal. Vaatamata tööstuse arenemisele oli Eesti eelkõige põllumajanduslik rajoon. Põllumajandusega tegeles Eestis 53,2% kogu töötavast elanikkonnast, tööstuses ainult 14,2%. Eestis toodeti suurel hulgal põllumajandussaadusi müügiks Peterburi ja ka välismaa turul. Arenenud toiduainetetööstus (jahu, viina ja piirituse, piima jm.) Eestis töötles peale kohaliku põllumajandustoodangu suures koguses ka ülevenemaalise turu teistest rajoonidest sisseveetavaid põllumajandussaadusi (näiteks teravili). Osa teraviljast ja teraviljasaadustest, mis toodi Eestisse, leidis tarbimist elanik-

konna toiduainena ja loomasöödana, sest Venemaa teraviljarajoonidest sisseveetav teravili oli odavam kui Eestis ikka enam loomakasvatusele üleminevates mõisa- ja suurtalupidamistes toodetud teravili. Näiteks 1900. a. veeti Eestisse kohalikuks tarbimiseks Sise-Venemaa teraviljarajoonidest 6,7 milj. puuda teravilja ja jahu. Ligi 2 milj. puuda teravilja jahvatati Tallinnas jahuks ja saadeti seejärel Soome turule, kuna vahetult kohalikuks tarbimiseks jäi 4,7 milj. puuda, millest suurem osa läks loomasöödaks ja elanikkonnale toiduks. Loomakasvatuse arendamise eesmärgil oli kasulik piirata Eestis teravilja tootmist, seda enam et tootmiskulud siin olid suuremad ja konkurents is teraviljakasvatuse põhiliste Sise-Venemaa rajoonidega tõrjuti sinne teravili turult välja. Eesti mõisnikud ja suurtalunikud vedasid samal ajal Peterburi turule suures koguses põllumajandussaadusi, eriti loomakasvatussaadusi ja juurvilja. Ligikaudsete arvestuste järgi veeti Eestist Peterburi turule 1900. a. mitmesuguseid põllumajandussaadusi kokku 3 845 tuh. puuda. Koguseliselt lasgeb pearõhk kartulile (2,37 milj. puuda), piimale ja piimasaadustele.

Põllumajandussaaduste vedude üksikasjalisemast iseloomustusest tabelis 11 selgub, et suurimaks keskuseks oli Tallinn, mille

Tabel 11

Põllumajandussaaduste vedu Eestis 1900. a.
(raudtee- ja meretransport)

Keskus	Transpordiliik	Sissevedu	Väljavedu
		(tuhandetes puudades)	
Tallinn	raudteetr.	22 229,9	5 362,6
	meretr.	5 918,3	20 624,9
Narva	raudteetr.	2 478,3	293,7
	meretr.	750,0	143,2
Tartu	raudteetr.	1 124,1	763,1
Pärnu	"	346,9	32,2
	meretr.	364,7	1 536,4
Rakvere	raudteetr.	476,5	362,4
Paldiski	"	87,4	304,3
	raudteetr.	343,8	156,9
Valga	meretr.	332,1	283,4
Võru	"	228,1	259,3
Jõgeva	"	199,1	206,8
Jõhvi	"	196,2	744,2
Keila	"	175,3	166,3
Rakke	"	128,7	65,2
Aegviidu	"	113,8	26,5
Kuressaare	meretr.	99,2	43,9
Raasiku	raudteetr.	90,3	63,5
Püssi	"	86,1	220,0
Tapa	"	77,4	60,0
Kadrina	"	66,1	167,4
Kehra	"	64,1	31,5
Elva.	"	39,6	184,1

osatähtsus põllumajandussaaduste sisseveos oli 76,2% ja väljaveos 77,0%. Suurem osa sellest kogusest langeb väliskaubandusele, nimelt 19,4% sisseveost ja 69,4% väljaveost. Kuid Tallinn oli sellest hoolimata Eesti kohaliku turu suurim keskus.

Teised suuremad keskused, mis vahendasid põllumajandussaaduste käivet Eesti turul, asusid Balti raudteejaamades.

Veelgi tihedamalt kui põllumajandussaaduste käive oli tööstuskaupade käive seotud ülevenemaalise turu teiste rajoonidega. Eestis asuvad suurtööstuslikud ettevõtted realiseerisid oma toodangu enamasti väljaspool Eestit. Tööstuskaupu-tarbeesemeid veeti aga Eestisse sisse Peterburist, Moskvast ja mujalt Sise-Venemaalt. Suur osa tootmisvahendeid saabus Eesti tööstusele samuti Sise-Venemaalt.

Mahult üheks suuremaks kaupadegrupiks oli mets ja metsamaterjalid, mille käive oli 45,9 milj. puuda ehk 28% kogu käibest. Suur osa sellest oli kohaliku iseloomuga. Metsa tarbisid eriti suures koguses aktsiaselts Lutheri vineeri ja mööblivabrik, aktsiaselts Waldhofi tselluloosivabrik ja rida teisi metsatööstuse ettevõtteid. Siia gruppi kuuluvad ka küttepuud linnade varustamiseks ja ehituspuit.

Et esitatud kaubavedude statistika summeerib sisse- ja väljaveo osas osaliselt kattuvaid vedusid, siis täpsema ülevaate saamiseks Eesti kohaliku turu kaubanduslikest suhetest ülevenemaalise turu teiste osadega tuleb üksikasjaliselt uurida kaupade liikumist üksikute rajoonide läbilõikes. Selles peegeldub ka nende rajoonide omavaheline majanduslik seos.

Eesti turu suurimaks keskuseks oli Tallinn. See oli põhjustatud Tallinna kui administratiiv-poliitilise ja majandusliku keskuse ajaloolise arengu tingimustest, tema geograafilisest asendist soodsa sadamana, mis teenis Venemaa siseturu ja Eesti kohaliku turu vajadusi. Tallinn oli sisemaaga seotud tiheda maanteede ja raudteede võrguga. Pärast Balti raudtee valmimist 1870. a. suurenes järsult Tallinna väliskaubanduslik osatähtsus Balti mere sadamate hulgas. Ajavahemikus 1870—1880 suurenes Tallinna sadama käive 19 korda. Kuid Tallinn oli suuremal määral transiitsadam. 1900. a. suundus umbes $\frac{4}{5}$ sadama kaudu sisse- ja väljaveetavatest kaupadest sihtkohta Tallinna firmade vahendusega. (Tallinna väliskaubanduse üksikasjalisemat iseloomustust vaata lähemalt käesoleva töö järgnevas osas.)

Tallinna kaubakäibest langes pool väliskaubandusele, kuna teine pool kaubakäibest teenindas Tallinna rajooni ja kogu Eesti kohalike elanike vajadusi. Tallinna kui jaotamisturu kaubanduslik mõju ei olnud kogu Eestis ühesugune. See piirdus peamiselt Loode-Eestiga, nimelt Tapa, Paide, Haapsalu ja Hiiumaa rajooniga, kuna idapoolsetes rajoonides oli märgatavalt tunda Peterburi konkurentsi. Tallinna rajooni kaubakäibes oli kõige suurem osatähtsus teraviljal, mis moodustas kuni 40% saabuvatest ja

50% väljaveetavatest kaupadest. Teravilja veeti sisse Volga-äärsetest teraviljakaubanduse rajoonidest ja saadeti Tallinnast edasi välismaale. Suurema osa teraviljast moodustas kaer, mida 1900. a. toodi Tallinna 8,8 milj. puuda, Rjazan—Uralski, Sõzran—Vjazemski ja Moskva—Kaasani raudtee ääres paiknevatest rajoonidest. Kaer veeti välismaale ja ainult õige väike osa läks kohalikuks tarbimiseks Haapsalu, Tapa ja Rakvere rajooni. Rukist toodi Tallinna 5,5 milj. puuda Tambovist, Koslovskist, Uvarovist. Ligi kaudu pool sellest kogusest saadeti välismaale, ülejäänud osa jahvatati kohapeal jahuks, mida aastas keskmiselt 2 milj. puuda saadeti Soome. Umbes 110 tuh. puuda realiseeriti Tallinna rajoonis ja ülejäänud Eesti rajoonides. Nisu, mis saabus enamikus Lääne-Siberist, oli määratud ekspordiks. Kohalikuks tarbimiseks veeti raudteel Rõbinskist, Saraatovist ja Rostovist Donil ligi 400 tuh. puuda nisujahu. Kohalikele õlevabrikutele veeti sisse otra. Tallinna teraviljakaubandust iseloomustas veel Ameerika Ühendriikidest suure koguse maisi (1900. a. 1,1 milj. puuda) sissevedu. Mais läks üle kogu Eesti paiknevatesse viinavabrikutesse.

Eestis toodetud põllumajandussaadustest, mis veeti Tallinna, realiseeriti osa kohapeal elanikkonnale ja osa saadeti raudteel ka Peterburi turule, eriti juurvilja ja kartulit.

Metsa ja metsamaterjale veeti Tallinna mere kaudu kabotaaži teel 8,4 milj. puuda, millest 4 milj. puuda olid küttepuud, ja 3 milj. puuda saabus raudteel kõigist raudtee läheduses asuvatest Eesti rajoonidest. Tallinnast aga omakorda veeti välja vineeri ja mööbliesemeid. Näiteks 1900. a. veeti Tallinnast välja 650 tuh. puuda vineeri ja mööblit, millest 750 tuh. puuda saadeti välismaale.

Metalli sai Tallinna tööstus Lõuna-Venemaa metallurgiatehastelt, välismaalt sisseveetav metall siirdus aga transiidina Moskva ja Peterburi tööstusrajooni. 1900. a. saabus 6 tuh. puuda raua Uraalist.

Mitmesugused tööstuslikud tarbekaubad veeti Tallinna sisse enamasti Sise-Venemaalt. Tallinn omakorda saatis sisemaale transiidina välismaalt imporditud mineraalväetist*, keemia- ja gastronomiakaupu. Kohalikult Eesti turult saadeti Tallinna kaudu Sise-Venemaa rajoonidesse 440 tuh. puuda piiritust ja 150 tuh. puuda viina, Eesti viina ja piiritust veeti isegi Kaug-Itta.

Seega, analüüsides Tallinna kaubanduslikke suhteid saajandi vahetusel, jõuame järgmistele järeldustele: 1) Tallinn oli tähtsaks tsaari-Venemaa lõunaosa ja Siberi lääneosa teraviljakaubanduse rajoonide teraviljatoodangu väljaveopunktiks. Transiitkeskusena vahendas Tallinn ka Peterburi ja Moskva rajooni kaubandussuhteid välismaaga. 2) Tallinn täitis kesket ülesannet Eesti koha-

* Huvitav on märkida, et Eestis kasutatav mineraalväetis veeti sisse välismaalt, samal ajal aga Moskvast ja Peterburist saabuv läks transiidina välismaale.

liku turu kaubandussuhete praktilises teostamises ülevenemaalise turu teiste osadega ja vahetult välismaaga. 3) Tallinna kui kaubanduskeskuse lähimaks tagamaaks oli Loode-Eesti, kuid kaupade jaotamise keskusena ulatus ta mõju ka kaugemale, kogu kohalikule turule. 4) Tallinna kui kaubanduskeskuse mõjus etendas teatavat osa ka tema tähtsus administratiivse keskusena.

Sise-Eesti suuremaks kaubanduskeskuseks oli Tartu kui kaupade kogumise ja jaotamise punkt, mis teenindas mitte üksnes kohalikku rajooni, vaid osaliselt ka ümberkaudseid — Tapa, Valga ja Võru rajooni. Veetee kaudu oli Tartu tihedalt seotud ka Peipsi ja Narva ning Pskovi rajooniga. Tartut kui Kesk-Eesti suuremat turgu varustasid Tallinn ja Riia. Seal realiseeriti omakorda Tartusse ümberkaudsetest rajoonidest väljavedamiseks koondatud põllumajandussaadused. Viimased olidki Tartu peamisteks väljaveokaupadeks. 1900. a. veeti Tartust välja 631 tuh. puuda lina ja linaseemneid, sellest Tallinna 339 tuh. puuda, Riiga 151 tuh. puuda ja ülejäänud Pärnu ja Peterburi; 225 tuh. puuda otri, mis saadeti esijoonel Peterburi, Tallinna ja Riiga. Teistest põllumajandussaadustest olid olulisemateks väljaveoartikliteks juurvili, mida veeti rohkem Peterburi turule, ja loomakasvatussaadused. Tartust veeti 1900. a. välja piima ja piimasaadusi üle 100 tuh. puuda. Sihtkohtadeks olid Peterburi, Tallinn ja Moskva, väikestes kogustes saadeti ka Riiga ja Narva. Liha saadeti Tartust Peterburi, Narva ja Tallinna üle 23 tuh. puuda. Tartu oli kala tarbimise ja jaotamise keskuseks. Näiteks 1900. a. toodi Tartusse Tallinnast, Riiast, Liepajast ja Pärnust 210 tuh. puuda mitmesugust kala. Osa sellest saadeti Peipsit mööda Pskovi (heeringad), osa aga realiseeriti rajoonisiselt ja Tartuga piirnevates rajoonides.

Tartu rajoonist saadeti üle 0,5 miljoni puuda metsa ja metsamaterjali Tallinna, Riiga ja Narva.

Tartu varustas pärmiga kogu Eestit ja seda veeti ka Euroopa Venemaa kõikidesse rajoonidesse.

Tartusse sisseveetavatest kaupadest moodustas 75% teravili ja jahu, mis toodi siia Venemaa teraviljakaubanduse põhilistest rajoonidest. 1900. a. toodi Tartu rajooni 215 tuh. puuda nisujahu, 264 tuh. puuda rukist ja rukkijahu ning 137 tuh. puuda kaera. Välismaalt veeti sisse Tallinna ja Liepaja kaudu maisi. Mitmesuguseid laiatarbekaupu veeti Tartusse Tallinnast, Riiast ja Sise-Venemaalt (Peterburist, Moskvast, Rõbinskist, Saraatovist). Põlütööriistu ja -masinaid toodi samuti Tallinnast, Riiast ja Peterburist. Tekstiilkaubad saabusid Riiast, Peterburist ja Lodzist. Sisseveetud kaupadest suundus tunduv osa Tartu-lähedastesse rajoonidesse, mis asusid Tartu kaubandusliku mõju orbiidis.

Lõuna-Eesti suurematest kaubanduskeskustest tuleb märkida Võrut kui suurt lina- ja piirituskaubanduse keskust. 1900. a. moodustasid need kaks artiklit 90% kogu Võru rajooni kauba-

veokäibest, kusjuures 1,2 milj. rbl. suurusest käibest langes lina arvele 960 tuh. rbl. Lina realiseeriti Riias ja Pärnus, kust ta saadeti välismaale. Piiritus aga müüdi kogu Loode-Venemaal. Põllumajandussaadusi, mida toodeti kohapeal rajoonis, veeti ka Peterburi turule. Võru kui jaotusturu mõju ei ulatunud väljapoole Võru maakonda. Nii Võru kui ka Valga ja teised Lõuna-Eesti rajoonid kuulusid laiatarbekaupadega varustamise osas Riia mõjupiirkonda.

Lääne-Eestis oli suuremaks kaubanduskeskuseks ja tähtsamaks rajooniks Pärnu linn koos lähema ümbrusega. Pärnu rajooni kaubaveo käive oli väliskaubanduse mõju all, mis toimus Pärnu sadama kaudu. Seepärast uurime Pärnu kaubakäivet üksikasjalisemalt väliskaubandust käsitlevas osas. Pärnu rajooni kaubanduslikest suhetest annab ülevaate tabel 12.

Tabel 12

Pärnu kaubavahetus 1900. a.

	Sissevedu	Väljavedu
	(tuhandetes poodades)	
Raudteeveod	633,4	89,9
Kabotaaž	2 485,7	354,0
Väliskaubandus	3 249,6	2844,5
Soome	26,1	30,0
Kokku	6 394,8	3318,4

Nagu tabeli andmetest selgub, vajutas Pärnu kaubandusele pitseri laiarööpmelise raudteeliini puudumine, mis pidurdas Pärnu kaubandussuhteid nii Eesti kohaliku turu teiste osadega kui ka ülevenemaalise turu kaugemate rajoonidega ja põhjustas Pärnu väliskaubanduse sunnitud depressiooni.

Pärnu tähtsamaks väljaveoartikliks olid mets ja lina. Pärast a/s.Waldhofi tselluloosivabriku valmimist 1900. a. hakati Pärnust välja vedama suures koguses tselluloosi. Pärnu sissevedu teinidas Waldhofi ja Sindi vabriku vajadusi eelkõige kütuse osas. Kohalikule elanikkonnale tarbimiseks saabusid Pärnu kaubad Tallinnast kitsarööpmelise raudtee kaudu ja Riias merd mööda. Nagu kõik teisedki Eesti rajoonid, saatis Pärnu merd mööda Riiga, Tallinna ja Peterburi põllumajandussaadusi ning vedas ise sisse majapidamistarbeid, tekstiilkaupa ja suhteliselt odavamad Venemaa teravilja ning jahu.

Eesti kirdepoolne osa kuulus Peterburi turu mõjupiirkonda. Selle tähtsamaks keskuseks oli Narva, mis administratiivselt kuulus küll Peterburi kubermangu. Olgugi et Narva oli tekstiili- ja metallitöötlemise keskuseks, ei olnud tal nende toodangu turuna iseseisvat tähtsust. Valmistoodang realiseeriti Moskvast ja

Moskva tööstusrajoonis, kus toimus Narvas toodetud poolfabri-kaatide edasine töötlemine. Näiteks veeti 1900. a. Narvast puu-villast riidet 104 tuh. puuda Moksvasse, 53 tuh. puuda Serpuhho-visse, 12 tuh. puuda Ivanovo-Voznessenskisse, Peterburi, Belos-tokki ja Varssavisse, kokku 231 tuh. puuda. Puuvillast kedrust saadeti 570 tuh. puuda edasiseks töötlemiseks Ivanovosse, Mosk-vasse ja Kovrovi. Lina- ja džuudikotid (317 tuh. puuda) saadeti Peterburi, Rõbinskisse, Saraatovisse ja Varssavisse.

Narva oli keskuseks, kuhu koondusid veetead mööda mets ja metsamaterjalid Peipsi rajoonist. Valdav osa sellest saadeti merd mööda edasi teistesse Eesti sadamatesse ja välismaale. 1900. a. saabus Narva rajooni 4,4 milj. puuda palke, 2,8 milj. puuda küttepuid, 1,5 milj. puuda laudu ja 100 tuh. puuda liipreid. 5,6 milj. puuda sellest kogusest saadeti edasi välismaale ja 2 milj. puuda Tallinna, kuna ülejäänud osalt merd, osalt raudteed mööda veeti Rakvere, Peterburi ja Riia rajooni.

Kohaliku metallitööstuse toodang realiseeriti enamikus Mosk-vas, Peterburis ja Tallinnas. Näiteks 1900. a. saadeti 436 tuh. puudast raudtorudest, mis olid kohaliku tehase valmistatud, 230 tuh. puuda Moksvasse, 34 tuh. puuda Peterburi ja 8 tuh. puuda Tallinna. Narva metallitööstust varustas metalliga 80% ulatuses Lõuna-Venemaa metallurgiabaas. Osa toodi sisse välismaalt ja raudteel Tallinnast. Kivisüsi ja koks aga toodi sisse otse merd mööda Inglismaalt. Narva tekstiilivabrikuid varustati puuvillaga samuti välismaalt. Enamik sellest toodi sisse otse merd mööda, osa Tallinna ja Liepaja kaudu.

Narva linna kui suure tööliste arvuga tööstuskeskust varus-tas toiduainetega Eesti kohalik turg. Muude tarbeesemetega varus-tas Narvat Peterburi, kuna Narva omakorda oli nende kaupade osas Peipsi, Narva-Jõesuu ja teiste teda ümbritsevate rajoonide jaotuskeskuseks.

Otseselt oli Narvaga seotud Narva-Jõesuu kaubandus. Mõö-dunud sajandi viimasel aastakümnel muutus Narva-Jõesuu tun-nustatud kuurordiks, mis andis Narva-Jõesuu kaubandusele hoo-ajalise iseloomu. Narva-Jõesuu rajooni kuulus peale Narva-Jõesuu veel Rakvere maakonna kirdepoolne osa koos Jõhviga. Rajooni tähtsamateks müügikaupadeks olid põllumajandussaadused: kar-tul, piim ning piimasaadused. Kartul realiseeriti Peterburis ja selle ümbruses — Tsarskoje Seloos, Peterhofis. Samas müüdi ka piim. Samal ajal veeti sisse, nagu see oli omane ka teistele Eesti rajoonidele, teravilja viinaajamiseks ja toiduks.

Nii turustamise kui varustamise osas oli Narvaga kõige tihe-damalt seotud ka Peipsi rajoon. Metsamaterjal ja küttepuud ning Vasknarvas töödeldud nahad kui selle rajooni tähtsamad kaubad realiseeriti kõik Narvas.

Teistest Eesti majandusrajoonidest tuleb esile tõsta Rakvere rajooni kui ühelt poolt tähtsat viinatööstuse ja kartulikasvatuse ning teiselt poolt tsemendi- ja teiste ehitusmaterjalide tööstuse

rajooni. Oma tööstus- ja põllumajandustoodangust suurema osa realiseeris Rakvere rajoon Peterburis, seejärel Tallinnas ja Narvas. Rajooni kaubakäivet soodustas Balti raudtee, mis läbis rajooni ja ühendas teda Peterburi ning Tallinnaga. Rajooni põhjapoolisel mereäärsele osale olid kujunenud kaubanduslikud suhted Soome rannikuga, regulaarne rannalaevandus pidas ühendust Tallinna ja teiste Eesti sadamatega. Kunda sadama kaudu veeti välja tsementi ja toodi sisse kivisütt. Rajooni varustamisel tarbeesemetega kuulus esikoht Tallinnale. Temale järgnesid Peterburi ja Riia. Tähtsamateks rajooni väljaveokaupadeks olid põllumajandussaadused (kartul, piim ja piimasaadused), viin ja piiritus, ehitusmaterjalid (tsement ja tellised), mets. Need kaubad moodustasid 90% väljaveost. 1900. a. veeti rajoonist välja kartuleid 1 177 tuh. puuda, sellest Peterburi 1 010 tuh. puuda, Soome 142 tuh. puuda, Tallinna ja Narva veeti ainult 8 tuh. puuda. Piiritust veeti välja 400 tuh. puuda, sellest 236 tuh. puuda Peterburi ja ülejäänud Moskva, Jaroslavl, Tveri jm. Piima ja piimasaadusi veeti välja 147 tuh. puuda, sellest 107 tuh. puuda Peterburi, 30 tuh. puuda Narva ja 2 tuh. puuda Tallinna.

Rajooni tööstustoodangu tähtsamaks väljaveoartikliks oli tsement, mida 1900. a. saadeti sisemaale 2,5 milj. puuda. Sellest kogusest läks kabotaažiga Peterburi ja Kroonlinna 1,4 milj. puuda, ülejäänud kogus jaotus kogu Venemaa siseturul. Rajoonist veeti välja ka suures koguses ehitusmetsa ja küttepuid. Tähtsamaks sihtkohaks oli Tallinn.

Rajoon vedas sisse tööstuse jaoks kivisütt ja koksi välismaalt merd mööda, mitmesuguseid tarbekaupu Tallinnast, Riist, Peterburist ja Sise-Venemaalt. Volgaäärsetest sadamatest ja raudteestaamadest saabus toiduks ja loomasöödaks teravilja ning jahu. Tallinna ja Liepaja kaudu veeti välismaalt sisse maisi viinavabrikute jaoks.

Loodest kagusse piki Tapa—Tartu raudteeliini kulgevat Tapa rajooni iseloomustas eelkõige toiduainete- ja viinatööstus ning lubjapõletamise tööstus. Toiduainete- ja viinatööstuse aastatoodang oli 1900. a. ligi 1 milj. rbl. Põllumajandussaadused ja lubja realiseeris rajoon Peterburi turul, kuigi viimane peaaegu ei võtnud osa rajooni varustamisest. Seda tegid Tallinn ja rajooni lõunaosas Tartu. 1900. a. saadeti Peterburi 328 tuh. puuda piiritust, umbes 100 tuh. puuda kartuleid, 70 tuh. puuda piima, 24 tuh. puuda võid ja liha. Tallinna saadeti põllumajandussaadusi vähem, ja nimelt: 13 tuh. puuda kartuleid, 10 tuh. puuda teravilja, 4 tuh. puuda piima ja piimasaadusi, 1,5 tuh. puuda juustu, samuti piiritust 69 tuh. puuda. Tapa rajoon paistis silma elusloomade väljaveoga. 1900. a. veeti Peterburi, Tallinna ja Narva 9 tuh. pead loomi, sellest 4,5 tuh. veist.

Rajoonis asuvad Tamsalu, Rakke ja Kiltsi lubjavabrikud vedasid välja keskmiselt 1,5 milj. puuda lubja, varustades sellega

Peterburi (1087 tuh. puuda) ja Eesti kohaliku turgu. Rajoon varustas Tallinna ja teisi Eesti suuremaid keskusi küttepuudega, mida veeti aastas välja üle 700 tuh. puuda.

Nende rajoonide kaubakäibest, mis ei olnud ühendatud raudtee või merega, ei ole võimalik täit ülevaadet saada, sest hobustranspordi kohta mingit statistikat ei peetud. Seepärast näiteks ei saa konkreetselt iseloomustada Paide rajooni kaubanduslikke suhteid teiste kohaliku turu ja ülevenemaalise turu rajoonidega. Olemasolevate andmete järgi saatis rajoon Pärnusse metsa, Tallinna ja Riiga põllumajandussaadusi, eriti piimasaadusi ja villa. Rajoonis toodeti ligi 400 tuh. rbl. väärtuses viina, mis saadeti kitsarööpmelise raudtee kaudu Tallinna või veeti lähemal asuvasse Balti raudteeliini jaamadesse Peterburi ja mujale edasisaatmiseks.

Eesti saarte rajoonid jagunesid Tallinna ja Riia mõjuorbiidiks. Hiiumaa oli rohkem seotud Tallinnaga, Saaremaa aga kuulus enam Riia orbiiti. Tähtsamaks tööstustoodangu liigiks olid nahad, mida saadeti Riiga ja Peterburi. Tarbekaubad toodi Saaremaale aga valdavas enamikus Riist. Hiiumaal asuv Kärddla kalevivabrik realiseeris oma toodangu Riia ja Peterburi kaudu. Saared olid otseühenduses ka välismaaga, kust veeti sisse kivisütt kohaliku tööstuse jaoks, metallkaupu jms.

*   *
*   *

Eesti kohaliku turu majanduslike sidemete ülevaade näitab, et Eesti kohalik turg oli ülevenemaalise turu lahutamatuks osaks ja kaubanduslikult temaga täiesti liitunud. Eesti põllumajanduslik toodang leidis Peterburi näol endale loomuliku turu. Raudteevedude statistika järgi realiseeriti Peterburi turul aastas keskmiselt 4 milj. puuda Eestis toodetud põllumajandussaadusi. Suurem osa Eesti tööstustoodangust, suurtööstuse toodang peaaegu täielikult, suundus Eestist Sise-Venemaale. Teiselt poolt oli Eesti turg kapitalismi suhteliselt kõrge arenemistaseme tõttu küllaltki mahukas, pakkudes vene kaupmeestele ja kaubandusfirmadele soodsaid võimalusi tarbesemeté realiseerimiseks. Eesti turg kasutas vaatamata maa põllumajanduslikule iseloomule aastas keskmiselt 6—7 milj. puuda teravilja ja teraviljasaadusi, mis toodi sisse Sise-Venemaa teraviljarajoonidest.

Seega nii turustamis- kui ka tarbimissuhete poolest oli Eesti turg kõrge tihedamalt lülitatud ülevenemaalise turu koosseisu ja eriti lähedalt ning tugevasti seotud Peterburi kui tsaari-Venemaa ühe tähtsama kaubanduskeskusega.

Statistiliste andmete lünklikkus ei võimalda meil üksikasjaliselt jälgida kaubanduslike suhete dünaamikat Esimese maailmasõja eel, kuid olemasolevate andmete põhjal võib kinnitada, et vastavalt tööstuslikule tõusule enne sõda suurenes kaubakäive, veelgi

enam tihenesid Eesti kohaliku turu sidemed ülevenemaalise turu teiste osadega ning Eesti majandus lülitus veelgi tihedamalt Venemaa rahvamajanduse süsteemi, mis soodustas, kuigi vastuolulises vormis, tootlike jõudude arenemist ja koos sellega ka objektiivsete tingimuste kujunemist sotsialistlikuks revolutsiooniks.

4. EESTI SADAMATE VÄLISKAUBANDUS AASTATEL 1900—1913

Baltimaad, sealhulgas ka Eesti, olid oma geograafiliselt asendilt tsaari-Venemaale tähtsaks majandusrajooniks, mille kaudu teostus Venemaa väliskaubandus teiste, eriti Lääne-Euroopa riikidega. Tallinn koos Paldiskiga, Pärnu, Narva jt. Eesti sadamad vahendasid tähelepanuväärset osa Venemaa impordist ja ekspordist.

Eesti kodanlikud majandusteadlased ja ajaloolased püüdsid igati vähendada Eesti osa tsaari-Venemaa majanduses ja varjata Eesti geograafilisest asendist tulenevat loomulikku orgaanilist ja majanduslikku seost Venemaaga. Näiteks kodanlik geopoliitik E. Kant püüdis tõestada, nagu ei oleks Baltimaad Venemaaga majanduslikult ega geograafiliselt seotud. «Uus geograafia tõmbab Euroopa idapiiri mitte enam Uraali kohal, vaid enamvähem täpselt piki Venemaa praegust läänepiiri,»¹⁸ kirjutab ta. Eesmärgiks oli õigustada oma seisundit Lääne imperialismi platsdarmina esimese sotsialistliku riigi vastu. Need reaktsioonilised seisukohad olid järsult vastuolus reaalse tegelikkusega.

Tsaari-Venemaa oli suurel määral majanduslikus sõltuvuses Lääne-Euroopa imperialistlikest suurriikidest, eeskätt Prantsusmaast ja Inglismaast, kes olid tsaari-Venemaa tähtsamateks kreditorideks, kuid ka Saksamaast ja teistest tööstusriikidest, kes varustasid Venemaad tööstustoodanguga ja olid samal ajal Venemaa põllumajandussaaduste turuks. Sellepärast perioodil 1900—1913 90—91% kogu Venemaa ekspordist ja 81—87% impordist toimus üle Venemaa Euroopa-piiride, eeskätt merepiiride. 1913. a. näiteks toimus 79% ekspordist ja 64,1% impordist mere kaudu. Niisiis selle tõttu, et Venemaa väliskaubanduses etendas peamist osa kaubandus Lääne-Euroopaga, oli täiesti loomulik, et läänepoolsele merepiirile ja sadamatele langes Venemaa väliskaubanduse pearaskus. Venemaa läänepoolseks merepiiriks oli Balti meri, mille rannikul asus rida suuri sadamaid, nagu Peterburi, Tallinn, Riia jt. üle Balti piiri eksporditi 1913. a. 37,3% ja imporditi 42,4% kõigest Venemaa Euroopa-piire ületavatest kaupadest. Absoluutarvudes oli see järgmine.¹⁹

¹⁸ E. Kant, Eesti geopoliitilisest ja geökonoomilisest asendist eriti Venemaa suhtes, Tartu 1931, lk. 4.

¹⁹ Andmed esitatud «Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам. С. Петербург» aastakäikude 1900—1913 põhjal.

	Import	Eksport
	tuhandetes rublades	
Venemaa Euroopa-osa	1 146 256	1 232 750
Sellest Balti piir	486 101	460 158

Kui jälgida kaubaveo dünaamikat üle Balti piiri aastatel 1900—1913, siis võib märgata selle ilmset kasvutendentsi, mis muutub järjest tugevamaks Esimese maailmasõja eelseil aastail. Balti mere sadamate osatähtsus väliskaubanduses ja selle muutusi käsitlevas ajavahemikus kujutab tabel 13.

Tabel 13²⁰

Suuremate sadamate osatähtsus Venemaa Balti mere väliskaubanduses 1900—1913. a.

Sadam	Osatähtsus protsentides					
	kogukäibes		impordis		ekspordis	
	1900	1913	1900	1913	1900	1913
Peterburi	40,0	48,2	57,0	51,4*	24,8	44,1
Riia	28,0	29,0	22,5	26,1	32,6	32,8
Liepaja	16,4	9,2	11,0	9,0	21,0	9,5
Tallinn	6,8	6,4	6,6	8,6	7,0	3,5
Kroonlinn	4,0	x	0,1	x	7,5	x
Ventspils	2,1	3,8	0,1	1,6	4,0	6,8
Narva	1,4	0,7	0,6	0,2	2,0	1,4
Pärnu	1,2	2,1	1,4	2,5	1,0	1,5
Kunda			0,6		—	
Paldiski					—	
Kuressaare	0,1	0,6	0,1	0,6	0,1	0,4
Haapsalu						
Kärdla						
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1913. a. andmetes on Peterburi ja Kroonlinn arvestatud koos.

Esitatud andmeist järeldub, et suurimaks Balti mere sadamaks, mille kaudu toimus 40% (koos Kroonlinnaga 44%) Venemaa Balti mere väliskaubandusest 1900. a., oli Peterburi. Tähtsat osa etendasid Läti sadamad Riia, Liepaja ja Ventspils, millede osatähtsus oli kokku 46,5%. Eesti sadamate osa oli tagasihoidlikum, nimelt 9,5% kogukäibes, 9,3% impordis ja 10,1% ekspordis. Esimese maailmasõja alguseks olid vahekorrad jäänud peaaegu samaks. Eesti sadamate osatähtsus kogukäibes oli peaaegu niisama suur — 9,8%. Ainult veidi suurenenud oli nende osatähtsus impordis — 9,3%-lt 11,9%-ni, ekspordis seevastu aga vähenenud 10,1%-lt 6,9%-le. Peterburi ja Ventspils sadama kaudu

²⁰ Vt. viide 19.

suurenes eksport, mis oligi Eesti sadamate osatähtsuse languse üheks põhjuseks ekspordi osas.

Eesti sadamate väliskaubanduse väärtuseliste näitajate dünaamika aastatel 1900—1913 on toodud tabelis 14.

Tabel 14²¹

Eesti sadamate väliskaubandus 1900. ja 1913. a.
(tuh. rublades)

Sadam	Käive		Import		Eksport	
	1900	1913	1900	1913	1900	1913
Tallinn	88 016,1	99 673,6	55 955,0	78 185,2	32 061,1	21 488,4
Pärnu	4 731,4	6 163,2	3 825,3	2 288,9	3 906,1	3 874,3
Narva	4 964,4	6 358,4	4 063,3	5 256,4	901,1	1 102,0
Paldiski	516,8	502,8	434,6	63,4	82,2	439,4
Haapsalu	111,8	69,0	5,2	5,7	106,6	63,3
Muud	409,0	597,3	327,0	515,0	82,0	82,3
Kokku	98 749,5	113 368,3	61 610,4	86 314,6	37 139,1	27 049,7
Venemaa Euroopa-piiri väliskaubandus	1 168 147,0	2 489 834,2	558 661,0	1 202 279,0	609 486,0	1 287 555,2
Eesti sadamate osa selles (%)	8,37	4,55	11,03	7,18	6,09	2,10

Tabeli andmed näitavad, et Eesti sadamad, peamiselt aga Tallinn, etendasid küllaltki olulist osa Venemaa väliskaubanduses. XX sajandi alguses toimus nende kaudu 8,37% kogukäibest, 11,03% impordist ja 6,09% ekspordist. Esimese maailmasõja alguseks Eesti sadamate osatähtsus Venemaa Euroopa-piiride väliskaubanduses tublisti langeb — peaaegu poole võrra kogukäibe ja eriti märgatavalt ekspordi osas. Sellest ei saa aga järeldada, nagu oleks Eesti sadamate väliskaubandus hakanud tegema tagasikäiku. Perioodil 1900—1913, nagu näitavad esitatud andmed, Eesti sadamate väliskaubanduslik käive mitte ei vähenenud, vaid suurenes 14,6 milj. rbl. võrra ehk 14,8%. Import suurenes koguni 24,7 milj. rbl. võrra ehk 40%. Siit nähtub, et Eesti sadamate osatähtsuse kahanemise põhjuseks ei olnud mitte kaubaveo absoluutne vähenemine Eesti sadamate kaudu, vaid teiste Balti mere sadamate, eriti Peterburi ja Riia sadama väliskaubandusliku käibe suuremine. Tallinna kui Eesti tähtsaima sadama väliskaubanduslik käive suurenes aastatel 1900—1913 88,0 milj. rublalt 99,6 milj. rublani, s. o. 13%. Import suurenes sealjuures koguni 40%. Tõsi küll, tõus toimus alles maailmasõja-eelsetel aastatel seoses inten-

²¹ Koostatud «Beiträge zur Statistik des Handels von Reval und Baltisch-port» aastakäikude 1897—1913 põhjal.

siivse tööstusliku ehitusega Tallinnas. Eksport vähenes üle 10 miljoni rbl. võrra ehk 27%. Eesti sadamate väliskaubandusliku osatähtsuse langus algas juba varem ja oli põhjustatud reast asjaoludest, kõigepealt Tallinna kui kõige suurema erikaaluga Eesti sadama osatähtsuse langusest.

Möödunud sajandi teisel poolel kuni 70-ndate aastateni Tallinna sadama tegevus kiratses ja alles Tallinn—Peterburi raudteeühenduse loomisega 1870. a. hakkas Tallinna sadama väliskaubandus kiiresti suurenema. Näiteks kui 1870. a. oli Tallinna sadama import 3,9 milj. rbl. ja eksport 0,8 milj. rbl., siis 1879. a., mil Tallinna väliskaubandus saavutas oma maksimumi, oli import 113,9 milj. rbl. ja eksport 26,5 milj. rbl. Rohkemaks ei olnudki Tallinna sadam oma ehituste poolest suuteline.

1885. a. avatud Peterburi merekanal andis aga Tallinna väliskaubandusele suure hoobi. Ta võttis Tallinnalt kogu oliivõli impordi, kärpis tugevasti masinate, rauakauba jm. kaupade impordi. Tallinna suvine väliskaubanduse hooaeg lõdvenes ja tegevuse elavamaks perioodiks kujunes aeg, mil Peterburi sadam oli kinni külmunud.

Järgneval perioodil avaldasid Eesti sadamate väliskaubandusele mõju kõrged kaitsetollid, mis põhjustasid impordi vähenemise.

Aastad	Import (tuh. rbl.)	Tollimaks (tuh. rbl.)	Tollimaksu % impordist
1879	113 970	8 049	7,0
1900	52,826	15 975	30,2

Nendest andmetest näeme, et 1900. a. oli import üle kahe korra väiksem kui 1879. a., kuid tollimaks kaks korda kõrgem. Kui 1879. a. tollimaks moodustas 7% importkaupade hinnast, siis 1900. a. oli see juba 30,2%. 1891. a. tsaarivalitsuse poolt kehtestatud tollitariif pidi taotlema mitut eesmärki. Ta pidi protežeerima oma maa tööstust ja selleks kaasa tõmbama väliskapitale. Peale selle pidi tollitariif piirama impordi, et suurendada kullatagavara kuldvaluuta kehtestamiseks.* Seda protektsionistlikku tollipoliitikat teostas tsaarivalitsus aga vastuoluliselt. Kõrged tollid kehtestati peaaegu kõikidele kaupadele. Näiteks kui protektsionistlik toll kaitses puuvillase riide tööstust välismaalt puuvillase riide sisseveo takistamisega, siis niisama kõrge toll välismaalt sisseveetavatele tekstiilimasinatele paralüseeris selle toime. Et Venemaal peaaegu puudus oma masinatööstus, siis ei soodustanud kõrged tollid sisseveetavatele masinatele põhikapitali aktiivset uuendamist moraalse kulumise korral, põhjustades sellega madala

* 1898. a. asuti tegelikult üle minema kuldvaluutale, kusjuures 1 kuld-
rubla=1,5 krediitrubla.

töövõlajakuse ja Venemaa tööstuse tehnilise mahajäämise välismaast.

Kõrge tollitariifi tõttu tulid paljud välismaa laevad tühjtalt Venemaa sadamatesse teravilja järele, mistõttu veokulud olid õige suured.

Negatiivselt mõjus Eesti sadamate ja eriti Tallinna sadama tegevusele ka tollisõda Saksamaaga, mis vähendas teravilja ekspordi Saksamaale. Tallinn oli aga just peamiselt teravilja ekspordi sadamaks. 1892. a. sõlmis Saksamaa rea riikidega, välja arvatud Venemaa, enamsoodustatud maa lepingud. Sellele vastukaaluks kehtestas Venemaa 1893. a. kahekordse tollimaksu Saksamaalt imporditavatele kaupadele. Saksamaa omakorda vastas sellele samuti tollimaksu 50%-lise tõstmisega Vene kaupadele. Et tollisõja all kannatasid mõlemad pooled, siis alanud läbirääkimised lõppesid 1894. a. kümneaastase kaubalepingu sõlmimisega, kusjuures mõlemad pooled alandasid tolli. Tollisõda Saksamaaga põhjustas perioodil 1890—1894 Tallinna väliskaubanduses madal seisu.

Eesti sadamate osatähtsuse langust põhjustasid ka ebasoodsad raudteetariifid, mis suunasid väliskaubandust teistesse, eriti Läti sadamatesse. Kiiresti arenev Ventspils sadam oli varustatud kõigi vajalike seadmetega ja eeskujuliku laomajandusega ning külmuhoonega, mis soodustatud raudteetariifide tingimustes jättis Tallinna sadama tahaplaanile. Näiteks aastatel 1900—1913 suures Ventspils sadama väliskaubanduslik käive järgmiselt.

	Ekspord	Import
	(tuh. rbl.)	
1900	1 604	54
1913	73 688	16 459

Selline tormiline kasv toimus suurel määral Tallinna arvel.

Tallinna sadam kaotas märgatava osa oma ekspordist võieksporti suundumise tõttu Riiga ja Ventspils. Kuni 1898. a. veeti Tallinna kaudu välja ainult kohalikku võid, pärast soodsate raudteetariifide kehtestamist aga hakati suhteliselt odavamast Siberi võid Tallinna kaudu vedama välismaale. Kuid külmuhoone puudumine Tallinna sadamas põhjustas peagi võieksporti ümberadresserimise Riiga ja Ventspils. Kui 1900. a. veeti Tallinna kaudu välismaale 54,6% üle Venemaa Euroopa-piiride eksporditud võist, siis 1903. a. ainult 1,9%. 1910. a. katkes võid väljavedu Tallinnast välismaale täiesti. Võid väljaveo dünaamika nähtub alljärgnevatest andmetest.²²

²² Vt. viide 21, lk. 303.

Aastad	Või väljavedu (puudades)
1897	55 837
1898	194 170
1899	103 446
1900	578 640
1901	726 922
1902	663 936
1903	46 689
1910	62

Üheks põhjuseks, miks Eesti väliskaubanduslik osatähtsus langes, oli Tallinna sadamal raudtee otseühenduse puudumine Sise-Venemaaga. Sise-Venemaa teraviljarajoonidele olid palju lähemad Läti sadamad. Sellepärast viimaste osatähtsus järjest kasvav. Moskva ja Peterburi tööstusrajooni kaubandust vahendas aga otseühendusega Peterburi ja ainult viimase sadama kinnikülmmumise ajal elustus Tallinna sadama tegevus. Tallinna sadama osatähtsuse jõstmiseks oleks vaja olnud esiteks luua raudtee-otseühendus Moskvaga, mis oleks Tallinnale kindlustanud tagamaa; teiseks, oli vajalik Tallinna sadama täielik rekonstrueerimine. Tallinna tööstus- ja kaubandusringkonnad, kes olid mainitud üritustest huvitatud, taotlesid korduvalt nende abinõude elluviimist, kuid tagajärjetult. Eriti teravalt püstitati küsimus Esimese maailmasõja eel, kui sadamas asus rohkesti sõjalaevu ja suured välismaised laevad pidid päevade viisi ootama reidil sadamasse pääsemist. Osa laevu, jõudmata seda ära oodata, lahkus teistesse sadamatesse. Tihti oli sadam üle koormatud Vene raudteele määratud välismaalt sissetoodud kivisööga. Sadama laomajandus oli puudulik ega vastanud nõuetele. Külmoone puudus, sadamas asuv elevaator ei rahuldanud kaugeltki vajadusi, mahutades vaid 875 tuh. puuda teravilja (koos aitadega 650 vagunit). Tallinna börsikomitee taotles uue mehhaniseeritud elevaatori ehitamist mahuga 3 milj. puuda, kuid nii see kui ka kõik teised kavad jäid teostamata. Peapõhjuseks oli tsaarivalitsuse plaan muuta Tallinn üheks tähtsamaks sõjaliseks baasiks Balti merel. Seda plaani hakati intensiivselt teostama 1912. a., mil asuti merekindluste süsteemi ja sõjalaevatehaste ehitamisele Tallinna. Esimese maailmasõja algul hakkaski Tallinna sadam täitma seda temale määratud funktsiooni. Väliskaubandus Tallinna kaudu katkes täiesti.

Eesti osatähtsuse langust Venemaa väliskaubanduses põhjustas ka see, et Eesti teise suurema sadama — Pärnu eksport sees lina väljaveo vähenemisega ebasoodsate linahindade tõttu maailmaturul ja ebasoodsatest transpordioludest tingituna elas üle kriisi. Pärnu oli ühendatud ainult kitsarööpmelise raudteega, mis tegi kaupade veo sinna äärmiselt kulukaks. Nii jääbki Pärnu

sadam peaaegu kohaliku iseloomuga sadamaks ja kaotab ülevenemaalise tähtsuse.

Jälgime tähtsamate Eesti sadamate kaubandust detailsemalt.

Tallinna sadam oli Eesti sadamatest tähtsaim impordi- ja ekspordisadam, mis vahendas mitte ainult kohaliku turu kaubavahetust, vaid teenindas ka ülevenemaalise turu teiste osade kaubandust. Tallinna väliskaubandust ja kaubanduslikke suhteid Venemaa turu teiste osadega mere- ja raudteel iseloomustavad üksikasjaliselt andmed lisades 2 ja 3.

Tallinna kaubanduslike sidemete iseloomustamisel peame silmas kahte aspekti: ühelt poolt Tallinna kui transiitkeskuse ja teiselt poolt kui Eesti kohaliku turu keskuse tähtsust.

Tallinna sadam oli impordisadamaks. Import ületas ekspordi 1900. a. 1,7 korda ja 1913. a. juba üle 4,3 korra. Kui eksport iseloomustataval perioodil (1900—1913) näitab ilmselt langustendentsi, siis import seevastu tublisti suureneb ja Esimese maailmasõja eel, saavutades antud perioodil kõige kõrgema taseme, ületab füüsilise mahu osas 2,8 korda ja väärtuseliselt 2,4 korda 1894. a. taseme.

Tallinna sadama import välismaalt teenis esmajärjekorras ülevenemaalise turu vajadusi ja teises järjekorras kohaliku, peamiselt Tallinna tööstuse vajadust tooraine ja kütuse osas. Impordi iseloomustab üldiselt, nagu kogu Venemaa väliskaubandustki, toorainete, poolfabrikaatide ning tööstuskaupade intensiivne sissevedu, samal ajal kui välja veeti toiduaineid, tooraineid ja poolfabrikaate. Tallinna sadama impordi struktuur oli perioodil 1900—1913 järgmine.²³

	I m p o r t		I m p o r t		I m p o r t	
	1900—1905	1906—1910	1906—1910	1911—1913	1911—1913	1911—1913
	tuh. rbl.	%	tuh. rbl.	%	tuh. rbl.	%
Toiduained	2 571	4,7	3 476	5,8	4 121	4,2
Toorained ja poolfabrikaadid	46 765	85,9	52 297	85,3	86 318	87,3
Tööstuskaubad	5 120	9,4	5 492	8,9	8 441	8,5

Siit on näha, et erinevalt ülevenemaalise impordi struktuurist, mis näiteks aastail 1909—1913 oli järgmine:²⁴

toiduained	13,4%
toorained ja poolfabrikaadid	51,5%
tööstuskaubad	35,1%

²³ Vt. viide 21, lk. 303.

²⁴ Vt. viide 19, lk. 301.

oli Tallinna impordis tööstuskaupade erikaal väiksem. See on seletatav sellega, et tööstuskaupade peamine import toimus Peterburi ja Riia sadama kaudu, sest nende asukoht Peterburi ja Moskva tööstusrajooni kui tööstuskaupade tähtsaimate tarbimiskeskuste suhtes oli soodsam. Seevastu oli domineeriv toorainete ja poolfabrikaatide sissevedu. Nagu toodud andmed näitavad, ei teinud Tallinna sadama impordi struktuur uuritaval perioodil läbi märkimisväärseid muutusi, jäädes stabiilseks. Domineerivasse kaubagrüppi kuulusid tähtsamate kaupadena: toorpuuvill, mis enamikus läks transiidina Sise-Venemaale; kivisüsi ja koks, millega varustati Tallinna tööstusettevõtteid ja Venemaa raudteid; metallid, kautšuk, värvained ja keemiatööstuse toorained, ehitusmaterjalid. Kolm peamist impordiartiklit: puuvill, kivisüsi ja koks ning metallid moodustasid keskmiselt poole Tallinna impordi füüsilisest mahust.

Tabel 15²⁵

Puuvilla, kivisöe ja metallide import Tallinna aastatel 1900—1913
(tuh. puudadest)

Aastad	Puuvill	Kivisüsi	Metallid
1900	3234	6816	454
1901	2625	5856	610
1902	3232	6658	523
1903	4506	6861	412
1904	4480	6764	627
1905	3281	7334	440
1906	3105	7995	468
1907	3711	7664	452
1908	5330	8660	517
1909	2774	10400	488
1910	2705	9514	401
1911	3376	13740	438
1912	2848	16016	1624
1913	2306	26356	899

Impordi füüsilise mahu osas oli esikohal kivisüsi. Kivisöe import Tallinna moodustas aastatel 1910—1913 keskmiselt 4,9% kogu Venemaa kivisöe impordist. Kivisütt veeti sisse Inglismaalt ja Saksamaalt. 1913. a. imporditi Inglismaalt Hulli sadamast 10,1 milj. puuda, Cardiffi sadamast 3,5 milj. puuda, Blyth'i sadamast 3,0 milj. puuda kivisütt, kokku kõigist Inglismaa sadamatest üle 23 milj. puuda ja Saksamaalt 147 tuh. puuda. Suhteliselt odav Inglise kivisüsi oli Tallinna tööstuse küttebaasiks. Imporditud kivisööst veeti Tallinnast raudteel välja väike osa, ja nimelt:

²⁵ Vt. viide 21, lk. 303.

aastad	väljavedu raudteel (tuh. puudades)
1900	132,2
1901	341,7
1902	239,4
1903	1 206,7
1904	1 690,4
1905	2 354,5
1906	2 559,8
1907	2 523,3
1908	2 389,3
1909	3 242,1
1910	3 521,1
1911	3 671,4
1912	4 263,0
1913	6 552,7

Kabotaaži korras veeti kivisütt välja äärmiselt vähe. Näiteks 1913. a., s. o. kivisöe impordi kõrgseisu ajal, veeti ainult 222,0 tuh. puuda kohalikele vabrikutele Hiiu-Kärdla, Narva, Kunda, Loksa, Haapsalu ja Saaremaa sadamatesse. Seega läks imporditud kivisööst transiidina Tallinnast edasi Sise-Venemaale

aastatel 1900—1904	10,9%
” 1905—1909	31,0%
” 1910—1913	26,0%

Järelikult Esimese maailmasõja eel suundus üle veerandi imporditavast kivisööst Tallinna kui transiitkeskuse kaudu Sise-Venemaale. Ulejäänu tarbiti Eestimaa kubermangu ettevõtete poolt, enamasti Tallinnas, mis olidki ehitatud Inglise odavat kivisütt arvestades. Aastatel 1900—1913 võib kivisöe impordi dünaamikas täheldada 2 perioodi: aastad 1900—1908, mil kohalik kivisöel töötav suurtööstus kannatas kriisi ja seejärel depressiooni all, põhjustades kivisöe impordi vähenemise; aastad 1909—1913, mil sõjaeelne tööstuslik tõus põhjustas impordi suurenemise, eriti järsult aga 1913. a., mil hakkasid tegutsema laevatehased.

Puuvilla impordis oli Tallinn Venemaa üheks kõige tähtsamaks impordisadamaks. 1913. a. veeti Tallinna kaudu Venemaale 23,2% kogu importpuuvillast. Raudteevedude statistika näitab, et puuvill oli täielikult transiitkaup, mis saadeti Tallinnast raudteel edasi Sise-Venemaale. Näiteks 1913. a. saadeti 2,3 milj. puudast imporditud puuvillast 638,6 tuh. puuda samas Loode raudteele, 617,6 tuh. puuda Moskva—Nižni-Novgorodi raudteele, 516,7 tuh. puuda Põhja raudteele, 274,4 tuh. puuda Nikolai ja 178,0 tuh. puuda Moskva—Kaasani raudteele.

Samuti läks enamik imporditud metallist transiidina Sise-

Venemaale. Tallinna tööstust varustas metalliga Lõuna-Venemaa metallurgiabaas ja vähesel määral ka Uraal. Näiteks 1913. a. veeti Tallinna sisse kabotaaži korras 160,9 tuh. puuda rauda ja raudteel 1,3 milj. puuda malmi ja terast. See kõik oli määratud Tallinna tööstuse varustamiseks.

Toiduainete gruppi kuuluvatest importkaupadest olid tähtsamateks apelsinid ja sidrunid, mis saadeti transiidina Sise-Venemaale. Tallinnast veeti Sise-Venemaale keskmiselt 100 tuh. puuda apelsine ja sidruneid aastas. Heeringaid toodi Tallinna Norrast, Rootsist ja Suur-Britanniast, aastatel 1900—1913 keskmiselt 222 837 puuda aastas. Samas veeti Tallinnast raudteel välja umbes 170 tuh. puuda heeringaid aastas.

Tallinn kui impordisadam vahendas masinate sissevedu välismaalt Venemaa turule. Masinate import oli perioodil 1900—1913 paralleelselt nende väljaveoga raudteed mööda Sise-Venemaale järgmine.*

Aastad	Import	Väljavedu raudteel (tuhandetes puudades)
1900	776,6	906,6
1901	318,6	418,9
1902	206,9	276,2
1903	194,6	260,1
1904	237,5	358,6
1905	268,0	374,9
1906	355,4	617,6
1907	326,4	502,9
1908	468,1	548,1
1909	331,4	514,7
1910	317,6	480,8
1911	459,5	734,2
1912	420,6	728,4
1913	709,7	1 048,2

Nagu esitatud andmed näitavad, on masinate import ja nende väljavedu täielikult sõltuv tööstuse tsüklilisest arengust. See koondub kriisi- ja depressiooniaastail, näitab ajutist elavnemist 1908. a., kuid 1909. a. kriisi ajal langeb uuesti. Maailmasõjaelse tõusu aastail saavutatakse jälle 1900. a. tase ja Tallinna masinatehaste toodangu suurenemise tõttu väljavedu isegi ületab ligi 100 tuh. puuda võrra 1900. a. taseme.

Tallinna kui transiitsadama kaudu veeti importkaupu Venemaa turu väga mitmesugustesse rajoonidesse. Kõige rohkem importkaupu saadeti Peterburi. Tallinna sadam töötas jääloh-

* Sisse- ja väljaveo vahe tuleb esiteks sellest, et esimesel on arvestatud neto-, teisel brutokaal, ja teiseks sisaldab väljavedu ka Tallinna tehaste oma toodangut.

kujate abil ka siis, kui Peterburi sadam oli suletud. Tallinna sadam külmus kinni harilikult vaid väheseks ajaks, 1904/05. ja 1910/11. a. talvel oli ta aga koguni jäävaba. Tallinna sadama intensiivsem tegevus langeb just ajale, mil Peterburi sadam ei suutnud laevu vastu võtta. Seepärast saadetigi suur osa importkaupadest Peterburi. Osa importkaupu suundus raudteel ka kaugematesse Venemaa rajoonidesse. 1913. a. saadeti Tallinnast raudteel kõikidele Venemaa raudteedele värve ja kemikaale, metallkaupu, masinaid. Loode raudteele saadeti puuvilla, seatina, tsinki, veini ja likööri, koprast, värve ja keemiakaupu, mineraalväetist, metalli ja metallkaupu, kivisütt, soola ja heeringaid. Suuremas koguses saadeti kaupa Moskva—Kaasani, Põhja, Nikolai, Moskva—Nižni-Novgorodi, Sõzran—Vjazma, Riia—Orjoli raudteele.

Võrreldes Tallinna impordi välismaalt ja väljavedu Tallinnast raudteel Sise-Venemaale (kabotaaž Sise-Venemaaga ei olnud importkaupade osas mõõduandev), jõuame järeldusele, et aastatel 1900—1913 ligikaudu 65—70% imporditavatest kaupadest suundus transiidina edasi Venemaa turu teistesse lõikudesse. Esimese maailmasõja eelaastal, 1913. aastal, kahaneb transiit 50—55%-ni, tingituna Tallinnas arenevast kiirest ehitustegevusest, uute ettevõtete rajamisest. Siit peame järeldama, et maailmasõjajaelne tõus Tallinna väliskaubanduses oli põhjustatud kohalikest Tallinna vajadustest, kuna Tallinna transiit Sise-Venemaale proportsionaalselt impordi suurenemisega ei kasvanud.

Tallinna sadama kaudu toimuvaks ekspordis tekkis perioodil 1900—1913 tagasimineku: 1900. a. oli eksporditud 19,4 milj. puuda, 1913. a. 11,2 milj. puuda. Kui Esimese maailmasõja eelne tööstuslik tõus elustas impordi, siis ekspordis tõusu ei olnud. 1906.—1908. ja 1912. a. ei küündinud eksporditavate 8 milj. puudani, 1906.—1907. a. aga isegi mitte 5 milj. puudani. Põhjused on eelnevalt juba käsitletud, kuid need muutuvad arusaadavamaks, kui lähemalt uurida Tallinna ekspordi iseloomu ja struktuuri.

Tallinna sadama ekspordi struktuur 1900.—1913. a. ²⁶

	1900—1905		1906—1910		1911—1913	
	tuh. rbl.	%	tuh. rbl.	%	tuh. rbl.	%
Toiduained	13 445	50,8	6 014	33,8	7 347	33,8
Toorained ja poolfabrikaadid	11 889	44,9	9 425	53,0	10 311	47,5
Tööstuskaubad	1 154	4,3	2 322	13,2	4 045	18,7

²⁶ Vt. viide 21, lk. 303.

Tallinna ekspordis oli sajandi alguses esikohal veel toiduainete väljavedu, nagu see oli iseloomulik Venemaa ekspordile üldse. Kuid järgneval perioodil toiduainete osatähtsus väljaveos langes $\frac{1}{3}$ -ni, mis oli põhjustatud või väljaveo järsust vähenemisest ja täielikust katkemisest ning teravilja väljaveo vähenemisest.

Mõningat tõusutendentsi näitab aastatel 1906—1910 toorainete ja poolfabrikaatide väljavedu, mis Venemaa ekspordist moodustas 34,5%. Vastavalt Tallinna tööstuslikule arenemisele tõuseb nii absoluutselt kui ka osatähtsuselt tööstuskaupade väljavedu Tallinnast, suurenedes ligi 4 korda.

Tallinna ekspordi moodustasid tähtsamate kaupadena teravili, lina ja takud, vineer ja muud puitkaubad. Nende väljavedu oli aastatel 1900—1913 järgmine.²⁷

Aastad	Ekspordit tuhandetes puudades		
	teravili (oder, kaer, rukis, nisu)	lina, lina- seeme ja takud	vineer ja puitkaup
1900	15 496	1 760	204
1901	9 942	1 133	199
1902	3 296	1 410	259
1903	7 802	2 255	319
1904	11 344	1 330	434
1905	9 730	1 914	364
1906	766	2 151	577
1907	389	1 708	606
1908	2 500	1 996	735
1909	8 848	1 753	731
1910	10 541	1 486	908
1911	8 704	2 025	1 028
1912	2 605	1 979	1 139
1913	7 562	1 289	1 365

Need 3 põhilist kaupadegruppi moodustasid peaaegu 100% kogu Tallinna ekspordist. Kui kõige väiksem grupp nendest, s. o. vineer ja muud puitkaubad, oli kohaliku iseloomuga, siis valdav enamik eksportkaupadest veeti Tallinna sisse Sise-Venemaalt ja saadeti siit transiidina edasi välismaale. Lisas 4, milles on kõrvutatud teravilja sissevedu raudteel Tallinna ja ekspordit välismaale, näeme, et teravili oli enamikus transiitkaup. Ainult rukist jäi suuremas koguses Eestisse kohalikuks tarbimiseks. Tallinnas jahvatati rukis jahuks ja sellest eksporditi osa Soome. Teravili veeti sisse Venemaa mustmulla-teraviljarajoonidest ja ainult äärmiselt väike osa Eestist. Kõige rohkem saabus Tallinna teravilja Rjazan—Uralski, Samaara—Zlatousti, Sõzran—Vjazma, Kagu-Vene, Moskva—Kaasani ja Lääne-Siberi raudteelt. 1913. a.

²⁷ Vt. viide 21, lk. 303.

raudteel Tallinna sisseveetud 4,8 milj. puudast nisust saabus 3,5 milj. puuda Lääne-Siberist, 629 tuh. puuda Samaara—Zlatousti, 262 tuh. puuda Permi, 245 tuh. puuda Rjazan—Uralski ja ainult 27 tuh. puuda Loode raudteelt. Suurem osa rukist toodi sisse Samaara—Zlatousti, Taškendi ja Siberi raudteelt, kuna Loode raudteelt ainult 22 tuh. puuda. Kaer veeti sisse Sözran—Vjazma, Rjazan—Uralski ja Kagu raudteelt.

Lina, linaseeme ja takud olid samuti raudteel Sise-Venemaalt sisse veetud välismaale ekspordimise eesmärgil. Sajandi algul saabus näiteks Tallinna 1,7 milj. puuda lina, sellest Nikolai raudteelt 566 tuh. puuda, Moskva—Ventšpils—Röbinski raudteelt 738 tuh. puuda, ülejäänud Balti, Moskva—Kaasani ja Moskva—Jaroslav—Arhangelski raudteelt. Osa eksporditavast linast toodi Tallinnasse Lõuna-Eesti maakondadest, sest Pärnu sadamaga oli ühendus laiarööpmelise raudtee puudumise tõttu raskendatud.

Niisiis, Tallinna sadam kui ekspordisadam oli 90%-liselt transiitiseloomuga, seega veelgi enam kui impordi osas. Järelikult oli Tallinna sadam Venemaa turule küllaltki tähtsaks vahendussadamaks.

Vahendades Venemaa turu kaubavahetust oli Tallinn tihedais sidemeis ka Lääne-Euroopaga. Enne Esimest maailmasõda olid Tallinnal kaubanduslikud suhted 13 riigiga, sealhulgas peale Skandinaaviamaade ja Lääne-Euroopa riikide veel Vahemere-maadega, nagu Itaalia, Egiptus, Alžeeria, Türgi, ja USA ning Indiaga. Eriti tihe oli kaubavahetus Inglismaa ja Saksamaaga.

Tabel 16²⁸

Välisriikide osatähtsus Tallinna väliskaubanduses 1899. ja 1913. a.

Riik	Osatähtsus protsentides			
	impordis		ekspordis	
	1899	1913	1899	1913
Suurbritannia	44,57	45,26	36,07	43,57
Saksamaa	37,99	37,95	12,36	10,87
Taani	6,04	7,08	14,72	1,13
Hollandi	3,48	4,64	10,03	24,34
USA	3,16	0,60	0,03	2,52
Belgia	3,11	1,22	5,68	9,58
Norra	0,34	0,17	—	0,34
Rootsi	0,29	0,46	2,37	0,98
Prantsusmaa	0,14	1,50	18,66	6,52
Itaalia	0,32	0,11	0,03	0,15
India	0,49	—	—	—
Portugal	0,07	0,83	0,05	—
Hispaania	0,00	0,10	—	—
Egiptus	—	0,08	—	—

²⁸ Vt. viide 21, lk. 303.

Tallinna imporditi 1899.—1913. a. kaupu 83 suuremast välismaa sadamast ja eksporditi 47 sadamasse. Üksikute riikide osatähtsust Tallinna impordis ja ekspordis väljendab tabel 16.

Tabelis toodud arvud iseloomustavad juba varem väljakuunenud stabiilseid väliskaubanduslikke suhteid välisriikidega. Eri-nevate riikide osatähtsus iseloomustatavas ajavahemikus oluliselt ei muutu. Impordis säilitas kindlalt esikoha Suurbritannia, kust imporditi kivisütt ja puuvilla, mis moodustasid Tallinna impordi tähtsamad artiklid. Suurbritannia oli ülekaalukalt esikohal samuti ekspordi osas, kuna Inglismaalt kiviõega saabunud laevad laaditi Tallinnas Venemaa teraviljaga ja teiste toiduainetega, mis moodustasid Inglismaa tähtsaima importkauba. Teisel kohal Tallinna väliskaubanduses oli Saksamaa. Saksamaalt imporditi kunstväetist, metalli, masinaid, keemiatööstuse tooraineid ja valmistoodangut, puuvilla, kivisütt ja koksi. Saksamaale eksporditi teravilja ja õlikooke, loomakasvatussaadusi, puitkaupa, asbesti. Inglismaale ja Saksamaale langeski 1913. a. 83,21% Tallinna sadama impordist ja 54,4% ekspordist. Inglismaa ja Saksamaa kui toiduaineid importivad ja tööstuskaupu eksportivad riigid olid Venemaa kui agraar-industriaalma loomulikeks väliskaubanduse partneriteks. Nende kõrval etendas Tallinna ekspordis veel kaalukat osa Taani, kes vedas Venemaalt sisse õlikooke, võid ja rukist. Hollandi osatähtsuse suurenemine 1913. a. ekspordis on seletatav suurema koguse nisu väljaveoga sinna.

Tallinn oli Eesti kohaliku turu kõige tähtsamaks keskuseks, koondades suurema osa kohaliku turu toodangust, mis oli määratud väljaveoks Venemaa turu teistesse rajoonidesse ja ekspordiks välismaale. Teiselt poolt, koondas Tallinn kabotaaži ja raudtee kaudu Sise-Venemaalt Eesti turule realiseerimiseks määra-

Tabel 17²⁹

Tallinna kabotaažkaubandus 1900. ja 1913. a.
(brutopuudades)

Tähtsamad sadamad	Sissevedu		Väljavedu	
	1900	1913	1900	1913
Eesti sadamad	4 262 481	3 551 634	403 992	793 105
Läti „	2 005 286	1 976 204	198 469	290 738
Krimmi „	1 229 900	1 076 657	—	—
Peterburi	812 220	1 376 541	606 012	936 161
Soome	645 265	1 771 422	2 122 996	1 312 775
Vladivostok	20 228	—	38 292	367 827
Odessa	—	140 464	3 110	—
Kokku kabotaaž	8 975 380	9 896 022	3 366 859	3 700 606

²⁹ Vt. viide 21, lk. 303.

tud ja välismaalt kohalikeks vajadusteks imporditud kaubad ning jaotas need kohalikul turul. Tallinna üldist osatähtsust ses osas väljendavad andmed kabotaaž- ja raudteevedude kohta (vt. liisad 2 ja 3).

Käesoleva sajandi algusest Esimese maailmasõjani sissevedu Tallinna kabotaaži korras oli põhiliselt muutumatu ja suurenes mõnevõrra ainult maailmasõja eel.

Tabelis 17 esitatud andmed kabotaažvedude kohta näitavad, et sissevedu Tallinna ületas tunduvalt väljaveo. Kõige enam kaupu veeti sisse Eesti kohalikest sadamatest, kusjuures tähtsamaks artiklaks oli ehitus- ja tarbepuit ning küttepuid. 1913. a. veeti Tallinna metsa 4,1 milj. puuda. See saabus Narvast, Saaremaalt, teistest Eesti sadamatest ja Soomest.

Tähtsamateks sisseveoartikliteks olid veel sool Lõuna-Venemaalt, tellised, raud, tsement. On tähelepanuvääriv, et maailmasõjaeelne hoogne ehitustegevus ja tööstuslik tõus põhjustasid ehitusmaterjalide ja metalli sisseveo järsu suurenemise. Näiteks kui 1900. a. veeti Tallinna telliseid 545,7 tuh. puuda, siis 1913. a. 937,6 tuh. puuda, tsemendi sissevedu oli 1909. a. raudteel 226,8 tuh. puuda, kuna veeteel tsementi sisse ei veetud. 1913. a. toodi Tallinna raudteel 2,08 milj. puuda ja veeteel 157,6 tuh. puuda tsementi, niisiis peaaegu 10 korda rohkem. Malmi ja terase kui toorainete sissevedu suurenes 1913. a. võrreldes 1899. a-ga üle 3 korra. 1913. a. veeti Tallinna veeteel 160,9 tuh. puuda ja raudteel 1,34 milj. puuda mustmetalli.

Niisiis, kabotaaži korras sisseveetud kaubad olid määratud Tallinna tööstuse varustamiseks toorainega ja ehitusmaterjalidega, samuti elanikkonna varustamiseks küttepuid ja mõningate tarbeesemetega, mida toodi sisse Peterburist ja Riiast. Impordi dünaamika sõltus tööstuse ja ehitustegevuse arenemist määravatest kapitalistliku konjunktuuri tingimustest.

Väljavedu Tallinnast oli 2—3 korda väiksem kui sissevedu. Suurema osa väljaveost (keskmiselt 60%) moodustas jahu. Teisteks tähtsamateks väljaveokaupadeks olid sool, piiritus, paber ja kilud. Tallinn varustas Eesti rannikuala ja saarte elanikkonda rannalaevanduse kaudu mitmesuguste vajalike tarbeesemetega ja välismaalt imporditud tööriistadega.

Tallinna võib niisiis õigustatult pidada, vaatamata tema geograafilisele asendile Eesti territooriumi äärealal, kohaliku turu keskuseks, mis jaotas suure osa kohalikul turul toodetud kaupadest ja oli keskseks punktiks, millest hargnesid sidemed ülevenemaalise turu peaaegu kõikide osadega ja välismaaga. Peale selle täitis Tallinn tähtsat funktsiooni ülevenemaalise turu ühe transiitkeskusena ja kuigi tema osatähtsus langes, ei sündinud see mitte niivõrd Tallinna väliskaubanduse absoluutse vähenemise kui teiste suuremate ja soodsamate sadamakeskuste osatähtsuse tõusu tagajärjel.

Teistest Eesti sadamatest oli tähtsam P ä r n u s a d a m.

Möödunud sajandi teisel poolel Pärnu sadama kaubandus langes. Riiga ja Tallinna suunduvate raudteede ehitamisega jäi Pärnu ilma ulatuslikust tagamaast, mis oli ulatunud Tartu, Võru ja Valga kaudu Pskovini ja Porhovini. 1896. a. kitsarööpmelise raudtee käikulaskmisega hakkas Pärnu kaubandus mõningal määral elustuma.

Pärnu oli eksportsadam. 1879.—1897. a. moodustas eksport 96% Pärnu väliskaubanduslikust käibest. Waldhofi tselluloosivabriku ehitamisega suurenes Pärnu import ja Pärnu väliskaubanduse iseloom hakkab muutuma. Kõrvutades Pärnu ja Tallinna väliskaubanduse andmeid, selgub, et Tallinn—Tartu—Pskov—Valga—Riia raudtee andis Pärnu sadama tegevusele suure löögi. Kõigele lisaks põhjustas üleminek teraviljakasvatusele loomakasvatusele teraviljaekspordi järsu vähenemise. Linahindade languse tõttu maailmaturul vähenes järsult lina külvipind ja see omakorda põhjustas linaekspordi vähenemise.

Seega käesoleva sajandi alguses elas Pärnu väliskaubandus üle kriisi. Kitsarööpmelise raudtee ehitamine ei olnud väljapääsuks tekkinud olukorrast, sest transiitkaupade veokulud ümberlaadimise tõttu kitsarööpmelisele raudteele olid liiga suured.

Alles Waldhofi vabriku ehitamine tõi Pärnu väliskaubandusse elavnemise. Pärnu sadama väliskaubanduslik käive perioodil 1904—1912 muutus järgmiselt.³⁰

Aastad	Import	Eksport (tuh. rbl.)
1894	97,3	4 850,3
1895	157,3	4 096,1
1896	141,5	4 801,4
1897	106,7	5 584,0
1898	100,7	5 222,8
1899	1 913,5	3 951,1
1900	791,3	4 442,3
1901	511,5	4 213,2
1902	554,4	4 315,6
1903	782,1	5 412,6
1904	744,8	3 910,8
1905	758,4	4 178,1
1906	816,5	5 574,5
1907	1 128,3	6 509,0
1908	1 387,8	5 068,6
1909	1 436,9	6 160,5
1911	1 855,3	5 886,6
1912	2 035,6	5 886,2

Nagu siin toodud andmetest selgub, oli Pärnu sadama

³⁰ Koostatud «Отчет Перновской городской управы» aastakäikude 1894—1912 põhjal.

väliskaubanduslikus käibes ülekaalukalt esikohal eksport, moodustades 1900. a. 85% ja 1912. a. 74% kogukäibest. Pärnu tööstusliku arengu tõttu import suureneb ja ekspordi osatähtsus vastavalt langeb. Möödunud sajandi viimastel aastakümnetel toimusid ekspordi struktuuris muutused. Tähtsamate eksportkaupade väljavedu Pärnu sadamast oli üksikute tüüpilisemate aastate läbilõikes järgmine.³¹

Kauba nimetus	Eksport		
	1898. a.	1904. a.	1912. a.
Lina (puudades)	1 048 229	391 546	512 998
Linaseeme (tsetv.)	27 879	34 223	36 622
"	11 530 tünni	19 443 puuda	9 115 puuda
Takud (puudades)	115 967	74 342	83 921
Oder (tsetv.)	81 931	15 500	23 201
Pitprops (tk.)	262 951	1 215 797	4 026 209
Tselluloos (puudades)	—	694 613	1 331 223

Andmetest järeldub, et lina ja teravilja ekspordi asendab järkjärgult metsa eksport ja Waldhofi tselluloosivabriku käikulaskmisega tselluloosi eksport. Viimane muutub järjest tähtsamaks ekspordikaubaks. Ekspordi väärtuselises struktuuris jäävad küll endiselt esikohale lina ja linaseeme. Pärnu suured lina ja teravilja kokkuostu firmad püüdsidki võimalust mööda tegutsemist jätkata, vedades lina Inglismaale, Hollandisse, Belgiasse, Saksamaale ja Portugali. Kuid nii mõnedki neist olid sunnitud oma tegevust koondama, nagu näitavad alljärgnevad andmed.³²

Firma nimetus	Lina ja teravilja eksport (tuh. rbl.)	
	1900. a.	1912. a.
H. D. Schmidt	1 683,2	1 850,3
J. Jacke ja Ko	1 333,5	552,7
J. Angus ja Ko	226,7	362,3
J. E. Ketly	962,7	—
Bett ja Ko	—	866,1

Samal ajal metsakaubandusega tegelevate firmade tegevus muutus vastupidises suunas.

Firma nimetus	Eksport (tuh. rbl.)	
	1900. a.	1912. a.
Wylhuizen ja Ko	193,2	280,2
J. Dicks ja Ko	36,0	377,1
Kr. Fröling	5,3	65,0

³¹ Vt. viide 30, lk. 316.

³² Vt. viide 30, lk. 316.

Waldhof *	—	1 348,8
J. Linde	—	116,5

Teraviljakaubandus oli Pärnule kaotanud käesoleva sajandi alguseks igasuguse tähtsuse, kahanenud oli lina väljaveo tähtsus. Pärnu sisse- ja väljaveo dikteeris nüüd mitte enam transiit, vaid kohalikud vajadused.

Importkaupadest olid tähtsaimad kivisüsi ja koks, malm ja raud, mineraalväetised. Kivisütt ja koksi veeti kohalike ettevõtete jaoks, alates 1900. a. oli selle suurimaks tarbijaks Waldhofi tselluloosivabrik. 1898. a. veeti sisse kivisütt ainult 127,7 tuh. puuda, 1900. a., mil Waldhofi vabrik asus tegevusse, juba 2,5 milj. puuda ja 1912. a. 8,4 milj. puuda. Metall ja masinate sissevedu oli episoodiline, suurenedes raudtee-ehitusega, seejärel uuesti Waldhofi vabriku sisustamisega ja langes pärast seda, sest Pärnus puudusid metallitööstuse suuretted.

Peale väliskaubanduse olid Pärnul tihedad kaubanduslikud suhted kabotaaži teel Riiaga, Tallinnaga ja teiste Eesti ranniku sadamatega. Esimese maailmasõja eel moodustas kabotaaž 28% Pärnu sadama kaubakäibest, 24% sisseveost ja 35% väljaveost. 50,8% kaupadest veeti Riiga, 31% Peterburi, 10,4% Tallinna ja 6,9% kohalikesse Eesti sadamatesse. Sisse veeti kabotaaži teel 66,1% kaupadest Eesti sadamatest, 20,7% Riia ja 4,7% Peterburist.

Pärnu suurkaupmehed ja töösturid tegid suuri pingutusi, et Pärnu sadama tegevust elustada ja luua endale avaramaid, soodsamaid tegutsemisvõimalusi. Korduvalt esitati palveid tsaarivalitsusele laiarööpmelise raudtee ehitamiseks Pärnu ja koostatj selleks mitmesuguseid projekte. Esimese maailmasõja eel oli populaarseks saanud projekt Pärnu—Mustvee laiarööpmelise raudtee ehitamiseks Sindi—Türi—Põltsamaa ja Jõgeva kaudu. Viimases punktis oleks projekteeritav liin ristunud Tallinn—Riia raudteeliiniga ja nii viisi osa kaupadest suunanud Tallinna asemel Pärnu. Valitsus vastas aga eitavalt, põhjendades seda sellega, et sõjalistel kaalutlustel ei olevat Pärnu ja Jõgeva vahelise liini ehitamine lubatav. Läheneva maailmasõja tõttu jäidki kõik kavatsused teostamata.

Teiste Eesti sadamate osatähtsus väliskaubanduses oli tunduvalt väiksem (vt. tabel 14) ja nende tegevus ei olnud Eesti väliskaubanduses määrava iseloomuga.

* A/s. Waldhof, mis oli asutatud sakslaste poolt Vene turu tselluloosiga varustamise eesmärgil, ei suutnud endale korraga leida Venemaal toodangu realiseerimise võimalusi ja vallutas endale turu alles järk-järgult. 1906. a. vedas Waldhof veel 47% toodangust välismaale, 1912. a. 30%. Seejuures oli Waldhofi toodang järjest suurenenud. 1903. a.-ga võrreldes oli a/s. Waldhofi sissetulek kasvanud 1913. a. ligi 4 miljoni rubla võrra ja kasum suurenenud üle poole miljoni rublani. Kasuminorm moodustas 15,7% põhikapitalist.

Eesti väliskaubandus olenes kogu Venemaa rahvamajanduses toimunud muutustest, mida põhjustas Vene kapitalismi siirdumine sajandivahetusel monopolistlikku arengustaadiumi. Eesti väliskaubanduse eespool esitatud ülevaade 1900.—1913. aasta kohta tõestab, et monopolide valitsemise ajal teravnev konkurents maailmaturul põhjustab kaitsetollide kehtestamise, selleks et kindlustada monopolidele oma siseturul kõrgete monopoolsete kasumite saamist ja välisturu vallutamist sinna madalate hindadega kaupade paiskamise teel.

See imperialistlik protektsionism iseloomustas ka tsaari-Venemaa väliskaubandust, millest ühe osakese moodustas Eesti sadamate väliskaubandus.

1891. a. tsaari-Venemaal kehtestatud kõrged importtollid stimuleerisid väliskapitali sissetungi Venemaale. Venemaa kõrgeid tollibarjääre ületas välismaine kapital laenu- või ettevõtjakapitali eksportimisega Venemaale. V. I. Lenin kirjutas selle kohta: «Tollid on kõrged, — kasumid tohtu suured — selletõttu välismaine kapital asubki Venemaa sisemaale.»³³ Väliskapital asutas rida ettevõtteid Venemaa läänepoolsel rannikualal, sealhulgas ka Eestis, ja Sise-Venemaal ning jätkas Vene turu vallutamist juba seestpoolt, vabana importtollidest ja soodustatuna kõrgete monopoolsete hindadega.

Tsaarivalitsuse väliskaubanduslik poliitika, mille konkreetse ellurakendamise üheks detailseks näiteks on Eesti kaudu toimunud väliskaubandus, kindlustas avalikult vene ja välismaiste monopolide huve. Kõrgete kaitse- ja keelutollidega piiratud siseturg anti täielikult monopolide võimusesse. Monopolid takistasid Venemaa tootlike jõudude arenemist, pidurdasid tehnilist progressi tööstuses ja süvendasid põllumajanduse tehnilist mahajäämust. Tehniline mahajäämus põhjustas omakorda Venemaa tunduva mahajäämise eesrindlikest tööstusriikidest tööviljakuse osas ja Vene tööstuse ning põllumajanduse konkurentsivõime nõrgenemise maailmaturul. Vene imperialistlik suurkoodanlus püüdis seda kompenseerida tööliste madalamate palkade maksmisega kui teistes Lääne-Euroopa riikides ja ekspluateerimise tugevdamisega.

Vastuolu tootlike jõudude loomuliku arengukäigu ja monopolide vahel oli maailmasõjaeelisel Venemaal jõudnud konfliktini ja tsaarivalitsus oma majanduspoliitikaga teravdas seda veelgi. Selle konflikti teravust oli tunda konkreetselt ka Eestis.

Eesti väliskaubandus ei elanud aastail 1900—1913 üle sellist tõusu nagu Venemaa väliskaubandus tervikuna. Eesti väliskaubanduse käive suurenes ainult 14,8%, Venemaal tervikuna oli

³³ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 112—113.

suurenemine aga 215,6%. Import suurenes Eestis 40%, kogu Venemaal 219,4%. Eestis eksport vähenes, kogu Venemaal suurenes 212,2%. Eesti väliskaubanduse käibe dünaamika ei ühtinud kogu Venemaa vastavate näitajatega. Erinev liikumine oli tingitud sellest, et Eesti sadamad ei olnud Venemaa peamisteks väliskaubanduslikeks sadamateks, mille käive oleks pidanud peegeldama tsaari-Venemaa väliskaubandusele iseloomulikke kõikumisi, mis olid tingitud tööstuse tsüklilisest arenemisest, põllumajanduslikest saakidest jt. asjaoludest. Samuti põhjustas erinevusi ka see, et Eesti sadamate väliskaubandus teenindas osaliselt Eesti kohalikku turgu, millel olid omad iseärasused ja erinevused ning mis üksikasjades ei ühtinud ülevenemaalise turu konjunktuursete muutustega. Eesti sadamate väliskaubanduslik osatähtsus aastatel 1900—1913 vähenes, kuid käive tervikuna suurenes, millest võib järeldada, et Eesti turu käesoleva sajandi alguseks stabiliseerunud kaubanduslikud suhted välismaaga ja ülevenemaalise turu teiste osadega antud perioodil siiski tugevnevad ja kindlustuvad. Esimene maailmasõda katkestab suhted välismaaga ja suhted ülevenemaalise turu teiste osadega paiskuvad segamini ning modifitseeruvad.

О РАЗВИТИИ МЕСТНОГО НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА И ТОРГОВЛИ ЭСТОНИИ В СИСТЕМЕ ОБЩЕРОССИЙСКОГО РЫНКА В ГОДЫ 1900—1913

А. Кеерна

Резюме

Одной из наименее исследованных проблем истории народного хозяйства Эстонской ССР является проблема развития рынка и торговли в период, когда Эстония входила в систему Российского империализма. В статье делается попытка на основе архивного материала исследовать некоторые существенные вопросы об объеме и факторах развития внутреннего местного рынка, о роли его и экономических связях с другими частями общероссийского рынка, а также о роли и значении портов Эстонии в осуществлении экономических связей общероссийского рынка со странами Западной Европы.

Вследствие высокого уровня развития капитализма в промышленности и сельском хозяйстве, местный рынок Эстонии являлся одним из наиболее развитых районов общероссийского рынка. Если торговый оборот в Европейской России в среднем на душу населения с 1900 году составил 52,5 руб., а без Петербурга и Москвы 38,2 руб., то в Эстонии он составил 57,5 руб. Средний оборот на каждое торговое заведение составил в Европейской России без Петербурга и Москвы 9,6 тыс. руб., в

Эстонии 12,1 тыс. руб. Торговая сеть также была более развита. В Европейской России приходилось на каждые 1000 чел. населения 4 торговых заведения, а в Эстонии почти 5. Несмотря на это, местный эстонский рынок имел лишь небольшой удельный вес в торговом обороте общероссийского рынка, а именно — 8,6% торгового оборота стационарной торговой сети.

По данным переписи населения 1897 года торговое население в Эстонии составляло 25,2 тыс. человек, т. е. 2,6% населения. Свыше 60% торгового населения было сконцентрировано в городах. В соответствии с этим распределялись и стационарные торговые предприятия: 58% находилось в городах и 42% в сельской местности. В городе приходилось на каждое предприятие 67 чел. населения, в сельской же местности 441 человек. Стационарная торговая сеть распределялась неравномерно по отдельным уездам, что характерно для капиталистической торговой сети, которая образуется стихийно под воздействием экономических законов капиталистической конкуренции и прибыли.

Динамику торговой сети в годы 1900—1913 показывает таблица 7, из которой следует, что за это время число торговых предприятий увеличилось с 4615 до 7685, т. е. на 66,5%, в том числе в городах 74,6% и в сельской местности только 37,5%. Это объясняется усиленным промышленным развитием Эстонии непосредственно в годы, предшествующие Первой мировой войне, в связи с чем увеличилось городское население. Характерно, что торговый оборот не увеличился соответственно росту числа торговых предприятий, что указывает на трудности реализации и образование чрезмерно раздутой торговой сети, свойственной капитализму.

Торговая сеть города характеризуется специализацией: $\frac{1}{3}$ составляли продовольственные магазины и лавки, $\frac{1}{5}$ рестораны, пивные лавки, закусовые; 15% магазины текстильных товаров.

Наиболее крупным торговым центром являлся Таллин (Ревель), где была сосредоточена $\frac{1}{5}$ всех стационарных торговых предприятий Эстонии. В среднем на каждых 67 жителей приходилось одно торговое предприятие. Основная часть торговых предприятий была сосредоточена в центре города. Это в особенности относится к специализированным торговым предприятиям. Почти половину (47,7%) всех торговых предприятий составляли продовольственные магазины, 14,9% текстильные, 6,6% пивные и винные лавки, а также предприятия общественного питания. За годы 1900—1913 население города увеличилось почти в два раза, но торговая сеть — в 2,4 раза, при этом соответственно возрастающему промышленному значению города возрос и удельный вес его торговой сети до 25,6% на территории Эстонии.

Свойственные Таллину особенности характера и расположения торговой сети наблюдались и в других более крупных мест-

ных городах, как Тарту, Пярну и др., торговая сеть которых анализируется в статье.

Сельская торговая сеть составляла 42% всей торговой сети Эстонии. Несмотря на ее увеличение в период 1900—1913 годов на 37,5%, ее удельный вес снизился к 1913 году до 36%. Сельская торговая сеть отличалась от городской по степени специализации, объему торгового оборота и структуре. В 1900 году сельское население в Эстонии составляло 82,12% всего населения, но из 59,1 миллиона руб. товарооборота на сельскую торговую сеть приходится только 10,9 миллиона руб., т. е. 18,5%. Это объясняется натуральным характером большинства крестьянских хозяйств, более низкой покупательной способностью сельского населения, а также большим значением таких форм торговли, как базары и ярмарки. Если в XIX столетии центральное место в сельской торговле принадлежало корчмам, которые густой сетью охватывали всю сельскую местность, то к началу XX столетия корчма в значительной мере утрачивает эту роль. Но все же в 1900 году корчмы составляли 54,3% сельской торговой сети. На каждые 1000 человек приходилась одна корчма, в некоторых местностях даже на 500—600 человек. В то же время в эстонской деревне на каждые 11 тыс. человек приходилась всего лишь одна аптека.

В эпоху империализма действие торгового капитала подчинено финансовому капиталу, который занимает господствующее положение во всей экономике. Крупные монополии и финансовый капитал действовали и в эстонской экономике. Но несмотря на господство империализма, в Эстонии осталась довольно широкая сфера для деятельности промышленного и торгового капитала в ограниченных условиях свободной конкуренции.

Развитие экономики Эстонии было органически связано с потребностями общероссийского рынка. Это проявилось в тесных торговых связях эстонского рынка с другими районами общероссийского рынка. В начале XX века ежегодный ввоз товаров в Эстонию из внутренних районов русского рынка составил 43,9 милл. пудов. Из Эстонии же вывозили в эти районы 41,0 милл. пудов товаров, в числе которых примерно 12,7 милл. пудов составляли товары, проходившие транзитом по территории Эстонии. Следовательно, местный эстонский рынок являлся крупным потребителем товаров внутренних районов русского рынка. Главными предметами как ввоза, так и вывоза были сельскохозяйственные продукты. Например, в 1900 г. из внутренних губерний ввозили 6,7 милл. пудов зерновых и муки, причем большинство шло на местное потребление. В то же время по приблизительным подсчетам из Эстонии вывозили на петербургский рынок 3,8 милл. пудов различных сельскохозяйственных продуктов.

Через порты Эстонии, особенно Таллин и Пярну, проходило 8,37% всего внешнеторгового оборота России, в том числе 11,3%

импорта и 6,0% экспорта товаров. В статье анализируется подробно внешняя торговля эстонских портов, их роль в транзите различных товаров в другие районы Российского рынка.

Анализ некоторых вопросов развития местного национального рынка и торговли в Эстонии в вышеуказанный период показывает, что вся экономика Эстонии развивалась в неразрывной системе народного хозяйства России. Поэтому разрыв Эстонской буржуазией после ее прихода к власти прочно укоренившихся рыночных связей с Россией не мог не привести к плачевным результатам в экономическом развитии буржуазной Эстонии.

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DES MARKTES UND HANDELS IN ESTLAND IM UMFANG DES ALLRUSSISCHEN MARKTES IN DEN JAHREN 1900—1913

A. Kõõrna

Zusammenfassung

In der Arbeit werden einige wesentliche Fragen in bezug auf Kapazität und Entwicklung des lokalen Marktes Estlands auf Grund von Archivmaterial untersucht, ebenfalls wirtschaftliche Verbindungen mit anderen Teilen des allrussischen Marktes und die Bedeutung der Häfen Estlands in den Beziehungen des allrussischen Marktes zum Außenhandel mit westeuropäischen Ländern.

Der lokale Markt Estlands bildete den verhältnismäßig entwickeltsten Teil des allrussischen Marktes. Hier war ein größerer Handelsumsatz und ein dichteres Netz von stationären Handelsunternehmungen, denn die Entwicklungsstufe des Kapitalismus war in Estland höher als in vielen anderen Bezirken Rußlands.

Der estnische Markt war ein untrennbarer Teil des allrussischen Marktes und besonders eng verbunden mit Petersburg, einem der wichtigsten Handelszentren des zaristischen Rußlands. Auf dem Petersburger Markte wurde Anfang des XX. Jahrhunderts der größte Teil der auf den Gütern und Höfen der Großbauern erzeugten landwirtschaftlichen Produkte realisiert. Der größte Teil der Industrieproduktion und fast die ganze Produktion der Großindustrie wurde aus Estland ins Innere Rußlands ausgeführt. Der estnische Markt bot seinerseits den russischen Handelsfirmen günstige Realisierungsmöglichkeiten von Gebrauchsgegenständen. Der Anteil der wichtigsten Häfen Estlands (Tallinn mit Paldiski, Pärnu u. a.) machte im Außenhandel des zaristischen Rußlands am Anfang des XX. Jahrhunderts 8,37% im allgemeinen Handelsumsatz aus, 11,03% im Import und 6,09% im Export. Der Hafenhandel Estlands war seinem

Charakter nach Transithandel und vermittelte. größtenteils den Außenhandel des allrussischen Marktes.

Die zur Macht gelangte estnische Bourgeoisie zerstörte gewalttätig die ausgebildeten wirtschaftlichen Verbindungen mit dem allrussischen Markte, wodurch die Entwicklung der produktiven Kräfte in Estland merklich gehemmt wurde.

LISAD *

Lisa I

Tallinna sadama eksport ja import aastatel 1894—1914

Aastad	Eksport		Import	
	tuh. rbl-des	tuh. puudades (neto)	tuh. rbl-des	tuh. puudades (neto)
1	2	3	4	5
1894	18 186	14 432	38 727	9 083
1895	16 752	13 374	32 429	5 831
1896	24 347	19 392	52 761	7 862
1897	33 826	22 965	56 305	8 758
1898	32 870	19 144	71 535	11 185
1899	18 986	8 890	55 907	15 401
1900	30 884	19 446	52 826	15 056
1901	27 917	13 049	43 072	12 552
1902	21 754	6 842	45 327	13 812
1903	23 090	11 674	59 595	15 486
1904	29 163	14 652	69 074	15 839
1905	26 125	13 235	57 216	14 713
1906	14 629	4 699	56 575	16 963
1907	13 424	4 847	59 265	17 099
1908	15 571	7 140	74 833	20 373
1909	22 199	12 895	57 201	17 726
1910	23 037	15 638	58 485	17 187
1911	22 307	13 337	87 195	23 708
1912	19 445	7 784	85 912	25 293
1913	23 360	11 291	90 606	36 968
1914	18 951	9 964	81 965	25 749

* Koostatud «Beiträge zur Statistik des Handels von Reval und Baltisch-
port» vastavate aastakäikude andmete alusel.

Tallinna sadama kaubandus Venemaa teiste
sadamatega aastatel 1894—1914
(brutopuudades)

Aastad	Sissevedu	Väljavedu
1894	5 368 672	1 205 893
1895	5 938 624	1 423 590
1896	6 455 057	1 370 337
1897	6 113 051	1 707 692
1898	8 838 688	2 567 938
1899	9 659 970	2 794 803
1900	8 975 384	3 387 728
1901	8 862 526	4 158 258
1902	8 498 368	7 664 565
1903	10 399 075	7 423 479
1904	9 237 708	8 400 221
1905	8 999 964	5 437 821
1906	7 943 905	5 884 203
1907	8 804 346	6 196 434
1908	12 429 664	4 487 022
1909	11 692 778	5 912 923
1910	10 527 650	3 901 286
1911	11 345 778	6 164 145
1912	9 376 985	5 561 544
1913	11 075 940	3 787 912
1914	7 163 957	2 192 518

Tallinna sisse- ja väljavedu raudteel aastatel 1899—1914
(tuhandetes brutopuudades)

Aastad	Sissevedu		Väljavedu	
	kokku	sellest Balti rdt.	kokku	sellest Balti rdt.
1899	23 155	6 788	12 843	6 967
1902	20 885	3 951	10 453	4 851
1903	23 746	4 305	12 446	6 045
1904	28 919	4 704	14 399	7 507
1905	21 699	5 226	12 819	6 578
1906	14 377	5 022	13 997	7 645
1907	18 072	6 303	13 365	8 874
1908	18 489	7 126	15 162	7 732
1909	25 936	7 348	11 227	7 684
1912	25 889	8 223	13 990	9 049
1913	37 336	18 481	22 582	16 471
1914	36 490	17 623	16 694	11 796

Teravilja transiitveod Tallinna raudtee ja sadama kaudu aastatel 1899—1914
(tuhandetes puudades)

Aastad	Sissevedu raudteel				Eksport välismaale			
	kaer	rukis	oder	nisu	kaer	rukis	oder	nisu
1899	4681	3688	519	1530	2370	1322	347	1124
1900	8727	5521	217	3341	9079	2676	40	3700
1901	5891	4549	187	2252	5205	1841	170	2724
1902	4603	9317	232	273	2999	109	36	151
1903	2460	6347	359	4592	4581	310	40	2869
1904	5473	6980	245	6223	3726	611	21	6985
1905	5549	3424	289	2449	6294	1	—	3435
1906	683	3097	165	296	501	—	—	258
1907	1570	4702	111	119	335	6	—	46
1908	2300	2655	252	1366	1560	23	35	880
1909	4580	3974	338	4308	4045	348	154	4300
1910	8040	3253	247	4242	6482	—	26	4033
1911	4263	5001	482	1405	6248	94	136	2226
1912	4458	5193	434	129	1624	1624	140	266
1913	1930	3141	412	1805	2652	2249	26	2633
1914	908	1991	235	4750	573	27	—	6764